

अध्याय एक

अध्ययनको पृष्ठभूमि

१.१ परिचय

नेपाल पितृसत्तात्मक समाज हो । जहाँ महिलाको भन्दा पुरुषको हैसियत हरेक क्षेत्रमा उच्च रहेको पाइन्छ । यहाँ कुल जनसंख्याको आधा हिंसा ओगट्ने महिला छन् । आधा हिस्सा ओगट्ने महिलाको संख्या भए पनि उनीहरूले पाउनु पर्ने हकअधिकारहरू पाएका छैनन् । जसको कारण दिनहुँ जसो पुरुषबाट कुनै न कुनै रूपमा दमित हुनु परेको छ । शब्दमा मात्र बोलीमा मात्र पुरुष र महिला भनेको राष्ट्र निर्माणका लागि अभिन्न अंग हुन भनेर भनिन्छ । तर महिलालाई त्यसको दर्जा र अधिकारबाट वन्चित गरिएको छ । छोरीलाई सधैं परिवारको बोझ ठान्ने अबुझ परम्परा पुख्यौली मान्यतालाई आजको नेपाली समाजले पनि छोड्न सकेको छैन । जब कि परापूर्वकाल देखि समाजमा यस किसिमको भावना विद्यमान रहेको पाइन्छ कि महिला र पुरुष एकै रथका दुई पाङ्ग्रा हुन् । एकको अभावमा अर्को संचालन हुन वा अगाडी बढ्न सक्दैन । धार्मिक दृष्टिकोण बाट पनि यहि मान्यता रहेको पाइन्छ । महिला र पुरुष एक अर्का प्रति आश्रित छन् । ऋग्वेदमा महिला र पुरुष अर्थात पति र पत्निले समान स्थान हासिल गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ भने मनुको भनाइमा विधाता अर्थात ब्रम्हाले आफ्नै शरिरलाई दुई भागमा विभाजन गरेर नर तथा नारीको सृष्टि गरेको कुरा उल्लेख छ । यस प्रकार धर्म ग्रन्थलाई आधार मानेर हेर्ने हो भने पनि महिला र पुरुषको उत्पत्ति समान अवस्थाबाट भएको तथ्य बारे व्याख्या गरिएको पाइन्छ । यसरी धर्म ग्रन्थमा समान रूपमा हेरे पनि महिला विरुद्धको भेदभाव हाम्रो समाजमा जीवन चक्रका रूपमा देखा परेको छ । यहाँ कानूनी, धार्मिक, तथा अन्य रूपमा महिला विरुद्ध भेदभाव कायम रहेको छ । हिन्दु धर्ममा दुर्गा भगवती, लक्ष्मी, सरस्वती जस्ता देवीको गाथा गाइन्छ र जिवित देवीको रूपमा कुमारीलाई पूजा अर्चना गरिन्छ जसलाई महिलाको प्रतिकका रूपमा लिइन्छ । जसले गर्दा हिन्दु धर्ममा महिलालाई दैविक शक्ति वा भगवानका रूपमा पूजा अर्चना गरिए पनि व्यवहारमा भने महिलालाई अपहेलना, कुनै वस्तुको रूपमा लिइन्छ । महिलाको सामान्य हक अधिकारबाट पनि वन्चित गरिन्छ । (सुशिला कार्की, लैंगिक समानता तथा महिला हिंसा)

हालका दिनसम्म पनि महिलालाई पराधिनता तर्फ धकेली कमजोर, असक्षम र अपूर्ण व्यक्तित्वको रूपमा स्थापित गरिएको छ । संस्कार भित्र महिला दोस्रो दर्जामा कहलिएका छन् । आर्थिक उत्पादन क्षेत्रमा वस्नुको बदलामा कमजोर अवला वा दोस्रो दर्जाको नागरिक भई खाली घरायसी कार्य, बालवच्चा स्याहार सुसार जस्ता अनुत्पादक कार्यमा संलग्न भई नेपाली महिलाहरूको दिन बितिरहेको छ । यसलाई मिना आचार्यले भन्नुभएको छ “समानताको अधिकारको अभावले महिलालाई मुख्यहिन र गन्तव्य हिन बनाउछ” । यसै गरि महिलाहरू सामाजिक सत्ता राजनैतिक सत्ता, धार्मिक सत्ता आदिबाट शोषित छन् । (सुशिला कार्की, लैगिक समानता तथा महिला हिंसा)

आजपनि महिला भएको कारणले गर्दा उसले भेदभाव सामना गर्नु परिरहेको छ । केवल महिला भएकै कारणले गर्दा हिंसा पीडित वनेर वस्नुपरेको अवस्था छ जुन कुनै एक सिमित क्षेत्र वा परिवेश मात्रको सवाल नभई पुरा मुलुकको सवाल भएको छ । जनसंख्या वृद्धिहुनु आर्थिक वृद्धिदर एवं क्यशक्ति तथा आर्थिक स्तर वृद्धि नभई आम रूपमा गरिवी रहनु, शिक्षाका व्यवस्था तथा प्रचार प्रसारको अभावको कारण जनचेतनाको अभाव हुनु, रुढिवादी परम्परा एवं कानुनको प्रभावकारी कार्यन्वयनको अभाव जस्ता कारणबाट तमाम रूपमा सवै खाले अपराधिक कृयाकलापहरू बढ्न गएको छ भने महिला प्रति हुने हिंसाको मुलकारण पनि यिनै हुन भन्न सकिन्छ । (सुशिला कार्की, लैगिक समानता तथा महिला हिंसा)

आधुनिक विकसित समाजको परिवेशमा भन्नुपर्दा पनि महिला र पुरुषको जन्म समान रूपमा हुने गर्दछ । तर पनि विडम्बनाको कुरा यो छ कि हाम्रो राष्ट्र वा समाजले छोरीलाई वा महिलालाई हेर्ने दृष्टिकोणमा परिवर्तन आउन सकेको छैन । हुन त महिला विरुद्धको हिंसाका न्यायिक पक्षमा पहल भने नभएको होइन । विश्व व्यापि रूपमा व्याप्त महिला उपरका हिंसा उन्मुलनका लागि सयुक्त राष्ट्रसंघले सन् १९९३ मा नै महिला विरुद्धका हिंसा उन्मुलन गर्ने घोषणा गरेको थियो । चीनको वेइजिङको विश्व महिला सम्मेलन सन् १९९५ मा महिलासंग सरोकार राख्ने १२ वुंदे विषयहरू मध्ये महिला र हिंसा तथा महिला र गरिवी महत्वपूर्ण विषयका रूपमा रहेका थिए । (संयुक्त राष्ट्रसंघको घोषणा पत्र १९९३)

१९९८ मा संयुक्त राष्ट्र संघको ४२औं सेसनमा पनि सदस्सीय राष्ट्रले पनि अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा नै महिला विरुद्ध का हिंसा अन्त्य गर्न सक्रियता ल्याउने र लैङ्गिक समानताका लागि अग्रसर गराउने कार्यहरूको सिद्धान्तमा एकमत भएका थिए । अन्तराष्ट्रिय सन्धिपत्र, convention on the elimination of all forms of discrimination against women (CEDAW) को एउटा Optional protocol लाई संयुक्त राष्ट्रसंघको ६ अक्टोवर, १९९६ को साधारणसभाले पारित गर्‍यो अनुमोदनका लागि खुल्ला राखिएको छ । नेपालको संविधान २०७२ मा महिलाका लागि छुट्टै महिला आयोग गठन गर्ने व्यवस्था गरिएबाट पनि महिलाको अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन न्यायिक सक्रियता त देखाइएको छ तर पनि न्याय प्रदान गर्न सकिएको देखिदैन । (संयुक्त राष्ट्रसंघिय साधारणसभा, १९९६)

नेपालको सन्दर्भमा भन्नु पर्दा कुटपीट, लुटपिट लोग्ने स्वास्नीको महल आदि जस्ता मुलुकी ऐनका मलमा व्याख्या एवं व्यवस्था गरिएको छ भने मुलुकको संविधानमा पनि महिलाको समानताको सम्बन्धमा व्यवस्था भएबाट अन्तराष्ट्रिय जगतको साथै नेपाल मै पनि महिला विरुद्धको हिंसाको लागि न्यायिक सक्रियता रहेको अनुभव त पाउछौ । संविधानले गरेको महिला सम्बन्धि व्यवस्थाका अतिरिक्त नेपालको संविधान २०७२ को प्रस्तावनामा बहुजातिय, बहुभाषिक बहुधार्मीक, बहुसास्कृतिक तथा भौगोलिक विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात गरी विविधताबीचको एकता, सामाजिक सांस्कृतिक एक्येबद्धता, सहिष्णुता र सदभावलाई संरक्षण एवं प्रवर्द्धन गर्दै, वर्गीय, जातिय, क्षेत्रिय, भाषिक, धार्मिक, लैंगिकविभेद र सबै प्रकारका जातिय छुवाछूतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामुलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गरेको छ । संविधानको भाग ३ मा गरिएका मौलिक हकको व्यवस्था अन्तर्गत धारा १८ समानताको हक र ४२ मा गरिएको सामाजिक न्यायको हकमा पनि महिलाको लागि केही व्यवस्था गरिएको छ भने महिलाको हकलाई धारा ३८ मा विशेष व्यवस्था गरिएको छ । राज्यले नागरिकहरूका बीच लिंगका आधारमा भेदभाव गर्ने छैन तर महिलाको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यावस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन भनी धारा १८ (४) ले समानताको हकको रुपमा समान कामका लागि महिला र पुरुषका बीच पारिश्रमिक तथा सामाजिक सुरक्षामा भेदभाव गरिने छैन भन्ने स्पष्ट गरेको छ । महिलालाई कानूनमा व्यवस्था भए वमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ भनि धारा ३३ को “रोजगारी तथा

सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी हक"मा उल्लेख गरेको छ। सामाजिक न्यायको हक धारा ४२ मा आर्थिक सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछि परेका महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा राज्यको संरचनामा सहभागी हुने हक प्रदान गरेको छ। (नेपालको संविधान, २०७२)

यस अध्ययनमा महिला विरुद्ध हुने हिंसाको चर्चा गरिएको छ। अध्ययनका क्रममा महिलाप्रति हुने गरेका घरेलु हिंसाका कारणहरु खोज्ने प्रयास गरिएको छ। महिलाहरुको लागि सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाको संयुक्त प्रयासमा विभिन्न खालका पिडित महिलाहरुको समस्या समाधानका निमित्त प्रयासहरु भएका छन्।

समाष्टिगत रुपमा भन्नु पर्दा महिलाहरु शारिरिक, मानसिक सामाजिक, धार्मिक र कानुनी रुपमा नै हिंसाका शिकार भएका छन्। महिलाहरु माथिको हिंसा बाहिरि पक्षबाट मात्र नभई घरभित्रका व्यक्तिहरुबाट समेत हुने गरेको पाइन्छ। २० प्रतिशत महिलाहरु जुन पुरुष संग बसेका छन्। उनै पुरुषबाट नै उनीहरुमा अनुचित व्यवहार र दुर्व्यवहार भएको पाइएको छ। धेरै घरेलु हिंसामा स्वास्नी कुट्ने बढि देखिएको छ। नेपालको सन्दर्भमा महिला बाटै पनि महिला हिंसाको शिकार भएको पाइएको छ। त्यस्तै महिला विरुद्धको हिंसा गहनतम् प्रश्न वनेको छ।

राज्यका विभिन्न सरकारी तथा पति जग्गाहरु ओगटेर बसोबास गरेका व्यक्तिहरु विभिन्न समयमा आईपरेका दैवीप्रकोपका साथै आर्थिक विपन्नताका कारणले भएको सानो भूमि पनि बेचेर वा साहुसंग लिएको ऋण तिर्न नसकी साहुलाई नै सुम्पनु पर्ने बाध्यता त कसैको औषधि उपचारका लागि घर खेत बेचेर औषधि उपचार गर्न शहर आउँदा लिएर आएको सम्पत्ति सिद्धेर घरबार विहिन हुनु परेका परिवारहरु छन् जो बाध्य भएर सुकुम्बासी बन्नु परेको छ। गाउँमा भएको थोरै जग्गाबाट तिन महिना पनि गुजार गर्न नसक्ने परिवार कामको खोजीमा छिमेकी मुलुक भारतमा गई ज्याला मजदुरी तथा स-साना काम गरी जिविकोपार्जन गर्ने परिवार पनि असंख्य रहेको छ। यसै क्रममा माथि उल्लेखित समस्याहरुबाट पिडित भई नेपालको विभिन्न शहरहरुमा बसाई सराई गरी सुकुम्बासी जीवन बिताइरहेका छन्।

मानिसहरु आफ्नो जिविकोपार्जनका लागि शहर तिर उन्मुख भइरहेका छन् र शहरीकरण तिब्र रूपमा वृद्धि भईरहेको प्राप्त तथ्याङ्कले देखाएका छन् । गत बिस बर्ष देखि शहरी बसोबासमा बार्षिक ४.४ प्रतिशतले वृद्धि भईरहेका छन् । नेपालको शहरी जनसंख्या लगभग ३० लाख भन्दा बढि पुगि सकेको छ जुन राष्ट्रको कुल जनसंख्याको १४.२ प्रतिशत हुन आउँदछ । १९९१ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार काठमाण्डौमा बसोबास गर्नेको संख्या भण्डै ६,७५,३४१ पुगेको छ जसमध्ये पुरुष ३,५१,३१६ र महिला ३,२४,०२५ रहेको छ । लुमन्ति नामक एक गैह्र सरकारी संस्थाबाट सन् २००० मा सुकुम्बासी बस्ती सम्बन्धि गरेको एक अध्ययन विश्लेषण प्रतिवेदन अनुसार २०६८ सम्ममा नेपालको कुल जनसंख्याको लगभग १४ हजार जनसंख्या सुकुम्बासी रहेको बताइएको छ । (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८)

गरिवि, अशिक्षाका कारण सचेतनाको विकास हुन नसक्दा सुकुम्बासी बस्तीमा पुरातनवादी सोच, मूल्य मान्यता, कुरीतिहरु कायमै छन् । आफ्नो स्वामित्वको भूमि नहुनु, गरीविको दुष्चक्र कायम हुनु, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा राज्यबाट उपलब्ध गराएका सेवा सुविधाहरुमा पहुँच नपुग्ने गरेका कारण सुकुम्बासी महिलाहरु अन्य महिलाहरु भन्दा पछाडी परेका र दयनिय अवस्थामा रहेका छन् । आर्थिक विपन्नता, आयश्रोतका अन्य वाटाहरु नहुनु, शिक्षामा पहुँच पुग्न नसकेको कारण सुकुम्बासी महिलाहरुले ज्याला मजदुरी गर्नुपर्ने, तथा अरुको घरमा कामगर्ने क्रममा समेत विभिन्न किसिमका हिंसा, दुर्व्यवहार सहनु परेको छ ।

१.२. समस्याको कथन

प्रारम्भिक युग देखिनै महिला विरुद्ध हिंसाका शुरुवात भएको पाइन्छ । महिलाहरुलाई पुरुषको भोग विलासको साधनका रूपमा प्रयोग गर्नका निमित्त महिला माथि हिंसा गरेको पाइन्छ । महिलामाथि हुने गरेको मुख्य हिंसा भनेको प्रथमतः भ्रुण हत्या हो । जसको कारणले उसले संसारमा आउनु अघिनै हत्या गरिन्छ । युवा अवस्थाका महिलामाथि हुने गरेको हिंसाको रूपमा बलत्कार, वेचविखन, जवरजस्त मन्जुरी विना विवाह गरिदिने, अनमेल विवाह, खानपान लगाएत घराएसी काममा समेत महिला प्रति भेदभाव पूर्ण व्यवहार गरिन्छ । महिलाहरुले भोग्नु परेका घरेलु हिंसाका रूपमा प्राय विवाह पश्चात ऊ माथि गरिने हिंसा पर्दछ । जस्तै:- वैवाहिक बलात्कार, हाडनाता करणी, यौनजन्य अपराध दाइजोको कारणले हुने हिंसा, छोरीको पहिचान गरि गरिने भ्रुण हत्या, परम्परागत हिंसा, (वाल

विवाह, बहु पत्नी प्रथा, बहु पति प्रथा, दुलही जलाउने जारी प्रथा, देउकी प्रथा, वादी प्रथा, वोक्सी परम्परा) गर्भवती महिलाले पाउनुपर्ने स्याहार संहारको कमि, पोषिलो खानाको कमि, वढि समय काममा खट्नु पर्ने, शारीरिक र मानसिक यातनाहरु पनि पर्दछन् भने प्रौढ अवस्थाका महिलामाथि हुने घरेलु हिंसाको रूपमा उचित स्याहार तथा औषधी उपचारको अभाव आदि पर्दछन् ।

राज्यले विपन्न, सिमान्तकृत तथा महिलावर्गको उत्थान गरि उनिहरुको पहुँच सुनिश्चित गर्न सकारात्मक विभेदको व्यावस्था, आरक्षणको व्यवस्था गरेको तथा महिलाको हकहितको संरक्षण गरि महिला माथि हुने अन्याय अत्याचार विरुद्ध सशक्त आवाज उठाउन केन्द्रमा महिला मन्त्रालय, राष्ट्रिय महिला आयोगको गठन गरेको छ । पंचवर्षिय र त्रिवर्षिय योजना मार्फत महिला उत्थानको लागि ल्याइएका विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमहरु सुकुम्वासी महिला सम्म पुगेको छ छैन? सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाबाट महिलाको विकासका लागि ल्याइएका कार्यक्रमले, सुकुम्वासी महिलालाई स्वरोजगार, आत्मनिर्भर तथा क्षमता विकास गर्न सकेको छ छैन? उनिहरुको सामाजिक, आर्थिक एवं शैक्षिक अवस्था के कस्तो छ? साथै सुकुम्वासी महिलाहरु के कस्ता हिंसात्मक व्यवहारको शिकार भएका छन्? भन्ने कुरालाई यस अध्ययनमा समस्याको रूपमा राखिएको छ र यसै परिप्रेक्ष्यमा रहेर हिम्मतपुर गाउँका सुकुम्वासी महिलामाथि हुने गरेको घरेलु हिंसाको बारेमा अध्ययन गरिएको छ :

- क) सुकुम्वासी महिलाले भोग्नु परेका हिंसाहरु के के हुन ?
- ख) सुकुम्वासी महिलाहरुले कस्ता किसिमका मानसिक, शारीरिक र सामाजिक दुर्व्यवहारहरुको शिकार हुनुपरेको छ ?
- ग) तिनीहरुको व्यवहारिक दिनचर्या कसरी वितेको छ ?
- घ) घरेलु हिंसा वारे समाजको दृष्टिकोणको अध्ययन सो वारे आमजनताहरुका जिज्ञासाहरुको कौतुहलतालाई खोतल्ने प्रयास र आगामी दिनहरुमा यसका सजायहरुबारे अध्ययन ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य :

देशको कुल जनसंख्याको आधाभन्दा बढि क्षेत्र ओट्ने महिला वर्गको उत्थान विना मुलुकको विकास सम्भव छैन । महिला शसक्तिकरण तथा समावेसीकरणको लामो यात्रा बाँकि नै छ । महिलाको परम्परागत भूमिकामा सुधार हुने खालका कार्यक्रम सरकारले ल्याउनु पर्दछ । शिक्षा, स्वस्थ्य, रोजगारी निति निर्माण तथा नेतृत्व तह आदिमा महिलाको दिगो विकास एवं शसक्तिकरणका लागि स्रोत र साधन माथि महिलाको पहुँच पुऱ्याउनु पर्दछ । महिला वर्गलाई शिक्षित एवं जागरुक बनाउनु अति आवश्यक भै सकेको अवस्थामा पनि उनिहरू प्रति गरिने हिंसात्मक व्यवहारका कारण उनीहरू को सामाजिक अवस्थामा परिवर्तन हुन नसकेको देखिन्छ । यस अध्ययनको मुल उद्देश्य महिला प्रति हुने गरेका घरेलु हिंसा र सोका कारणहरूको अध्ययन गर्नु रहेको छ । यस अध्ययनमा निम्न विशिष्ट उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

- सुकुम्वासी महिलाहरूले भोग्नुपरेका पिडाहरूको अध्ययन गर्ने ।
- सुकुम्वासी महिला माथि हुने गरेका हिंसाका प्रकार र कारणहरू पहिचान गर्ने ।
- घरेलु हिंसाका कारणले सुकुम्वासी महिलाहरूमा परेको प्रभावको अध्ययन गर्ने ।

१.४ अध्ययनका महत्व :

विश्व जगतका सबै समाज र संस्कृतिमा महिला पुरुष भन्दा पछाडी परेका छन् । हुन त मानव सभ्यताको शुरुवात देखि नै पुरुष महिला भन्दा हरेक क्षेत्रमा अगाडि नै रहेको पाइन्छ । कुनै पनि समाज र संस्कृतिको सिर्जना महिला पुरुष विना हुन सक्दैन भने त्यहि समाज तथा संस्कृतिले महिलालाई दमन र शोषित तुल्याएको हुन्छ । जसको मुलकारण पितृसत्तात्मक समाज हो । हाम्रो समाजमा स्थापित विभिन्न संस्थाहरू, परिवार जाति व्यवस्था, जनजाति आदिमा पनि एकले अर्को वर्ग विशेषलाई कुनै न कुनै रूपमा दमन र शोषण गर्ने गरेको पाइन्छ । जहाँ पुरुषले महिलालाई निर्ममता पूर्वक कुटपिट, दमन र शोषण गर्ने गरेको पाइन्छ । लैङ्गिक आधारमा भन्ने हो भने विभिन्न समाज र संस्कृतिमा पुरुषले महिलालाई दमन गरेका छन् । समाजमा पुरुषको सर्वेसर्वा बोलवाला छ । जसले गर्दा महिलालाई इच्छा अनुसार क्रियाकलाप गराउन बाध्य तुल्याइएको छ । अर्थात महिला उपर पुरुषले खुल्ला रूपमा हैकमवाद चलाएको छ ।

नेपाली समाज र संस्कृतिको संरचना पितृसत्तात्मक मुल्यमा आधारित भएको हुनाले महिलाहरूलाई घर बाहिर आउने खालको सहज वातावरण बन्न सकेको पाइदैन भने घरमा पनि महिलाको स्थिति दबिएको अवस्थामा पाइन्छ । हाम्रो समाजमा महिलाको स्थिति नाजुक कष्टप्रद रहेको कुरा जनसांख्यिक शैक्षिक, आर्थिक, राजनैतिक स्थिति, समाजिक सांस्कृतिक र वैवाहिक स्थिति आदि बाट प्रष्ट रूपमा देखिएको छ । महिलाहरूको परम्परागत भुमिका, सामाजिक र व्यवहारिक अवस्थामा परिवर्तन आएको छैन । जसले गर्दा महिलाहरूले विभिन्न हिंसाहरूको शिकार हुनु परेको छ । अर्कातिर घरेलु हिंसा र पारिवारिक उत्पीडन सहनु महिलाको सामाजिक धर्म बन्सकेको छ । भने अर्को तिर सोझा सिधा महिलालाई आफ्नै परिवारका सदस्यले पनि आर्थिक प्रलोभनमा पारि महिलालाई बिक्रि गरिरहेका घटना दैनिक रूपमा पत्रपत्रिका र टि.भी. समाचारको माध्यमबाट आइरहेको छ । परिवारका सदस्यबाट हुने यौन शोषणको अलावा विभिन्न क्षेत्रबाट आफ्नो स्वार्थ पुरा गर्न समेत चेली बेटि बेच विखन, कार्यले महिला माथि थप पिडा पुग्न गएको छ । यस्तो प्रकारको घृणित कार्यलाई रोकथाम गर्न र महिलालाई सचेत गराउन भनि विभिन्न खालका संघ संस्थाहरू खोलिएका छन् । यस्तो परिस्थितिमा सहि रूपमा महिला माथि हुने हिंसाले निकास पाउन नसकेको अवस्थामा यस सम्बन्धि हुने कुनै पनि प्रकारको अनुसन्धानको महत्व रहन जान्छ ।

यस अध्ययनले महिलाहरूमाथि के कस्ता हिंसा के कति कारणले गर्दा हुन पुगेका छन्? यस क्षेत्रका सुकुम्वासी महिलाहरू माथि हुने हिंसाको अवस्था कस्तो छ ? भन्ने बारेमा यस अघि कुनैपनि अध्ययन अनुसन्धान नभएको हुदाँ यस अध्ययनले यस क्षेत्रका सुकुम्वासी महिलामाथि हुने घरेलुहिंसाको बारेमा जानकारी दिनेछ । साथै महिलामाथि हुने घरेलु हिंसा, तथा सुकुम्वासी महिलामाथि हुने घरेलुहिंसाको विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने व्यक्ति, संघ संस्था, सामाजिक, आर्थिक क्षेत्रका व्यक्तित्व, योजनाकार, नीति निर्माता र अन्य सरोकारवाला सबैलाई सुकुम्वासी महिलामाथिको घरेलुहिंसाको अवस्था, सोको कारण र प्रभावको बारेमा जानकारी हाशिल गरि महिला हिंसा निवारणका निमित्त अभियान संचालनमा मद्दत पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । साथै यी बाहेकका पक्षलाई पनि महिलाको वर्तमान अवस्था बारे जानकारी पुग्न सक्ने छ । महिला सशक्तिकरणमा लागि परेका संघ संस्थाहरू महिला हिंसा विरुद्ध लाग्ने संघसंस्थाहरूका साथै नीति निर्माता तथा योजना निर्माताहरूलाई सानै क्षेत्रको भए पनि महिला माथिको हिंसाको अवस्था तथा कारणहरूको जानकारी दिई सो को निवारणका निमित्त मद्दत पुग्न सक्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.५ अध्ययनको संगठनात्मक स्वरूप

यस शोधपत्रमा जम्मा सात अध्ययनहरू छन् । प्रथम अध्याय अन्तर्गत अध्ययनको सामान्य पृष्ठभूमि, समस्या प्रतिको कथन, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको महत्व र संगठनात्मक स्वरूपलाई समावेश गरिएको छ ।

दोस्रो अध्यायमा विभिन्न पत्रपत्रिका तथा पुस्तकहरूमा प्रकाशित लेखहरूको समिक्षाहरू तिनमा भएका कमीकमजोरीहरूको समिक्षाको रूपमा उल्लेख गरिएका छन् ।

तेस्रो अध्यायमा अनुसन्धान पद्धतिको उल्लेख गरिएको छ जसमा अनुसन्धान ढाँचा, तथ्याङ्कको प्रकृति र श्रोतहरू, अध्ययनको समग्रता, नमुना छनौट, तथ्यांक संकलन विधि, तथ्यांक प्रस्तुति एवं विश्लेषण र अध्ययनको सिमाहरूको व्याख्या गरिएको छ ।

चौथो अध्यायमा अध्ययन क्षेत्र, छनौटको औचित्य र सुकुम्बासी वस्ती वस्तीहरूको परिचय र जनसंख्याको बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

पाँचौं अध्यायमा सुकुम्बासी महिलाहरूको सामाजिक र आर्थिक अवस्थालाई झल्काउने तथ्याङ्कको विश्लेषण तथ्याङ्कहरूको तालिकामा जातिगत आधारमा, उमेर लिंगको आधारमा, साक्षरता तथा शैक्षिक स्थिति, पारिवारिक संरचना र परिवारको आकार, जन्म स्थानको आधारमा बसाई, सुकुम्बासी महिलाको स्वास्थ्य, आर्थिक अवस्था, पेशागत विवरण आदिको विश्लेषण गरिएको छ ।

छैठौं अध्यायमा सुकुम्बासी वस्तीमा बसोवास गरेका सुकुम्बासी महिलामा हुने घरेलु हिंसा अन्तर्गत महिला महिला बीच भेदभाव, सुकुम्बासी महिला-महिला विचको सम्बन्ध, पारिवारिक निर्णयमा सुकुम्बासी महिलाहरूको सन्तान जन्माउने निर्णय प्रकृया, गर्भपतन सम्बन्धि महिला अधिकारको अवस्था, पारिवारिक हिंसा र महिला, महिला माथिको हिंसाका प्रकारहरू, महिला अधिकार र नियम कानून र सुकुम्बासी महिलामा परेको प्रभाववारे विश्लेषण गरिएको छ ।

अन्तिम तथा सातौं अध्यायमा अध्ययनको सारांस, निष्कर्ष समावेश गरिएको छ । अन्त्यमा शोध कर्ताले अध्ययन गरेको सन्दर्भ सामाग्रीको सुचि, सोध कार्यको लागि प्रयोग गरिएको प्रश्नावली व्यक्तिगत अध्ययनलाई अनुसुचिमा समाविष्ट गरिएको छ ।

अध्याय दुई

सन्दर्भ साहित्यको अध्ययन

२. सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ महिलाहरूको अवस्था

विश्व सृष्टिकी आधा स्रोतको रूपमा रहेका नारी शक्ति जसले गर्दा सृष्टिलाई निरन्तर अगाडि बढाउन सम्भव हुन्छ । पुरुष र महिला एक अर्काका पुरक हुन् दुवैको संयोगले विश्व मानव जगत निर्माण हुन्छ । शारीरिक बनावटको भिन्नताको कारण नारी प्रतिको सामाजिक स्वरूप, पुरुषमा निर्भर वा पुरुषमुखापेक्षी प्रकारमा रूपान्तरित हुँदै गयो । नारी स्त्री वा महिला आदि शब्दहरू हाम्रो प्राचिन आदर्श र मान्यतामा उच्च र विस्तृत ढंगले लिएको पाइन्छ भने समयानुसार विविध अर्थ र मान्यताको निर्वाह भएको पनि छ । नारीको प्राकृतिक दायित्व सन्तान उत्पादन क्रियाले महिलाको सामाजिक भुमिका र पुरुषको सामाजिक भुमिकामा अन्तर बढ्दै गयो ।

वर्तमान भौतिक विकासको शिखरमा पुगेको आजको समयमा पनि छोरी प्रतिको दृष्टिकोणमा भने त्यति ठूलो परिवर्तन आएको महसुस हुँदैन । यद्यपि पुरुष र महिलाको शारीरिक र मानसिक सम्बन्ध पनि प्राकृतिक र स्वभाविक हो भन्ने महिलाको वर्तमान र भविष्य पुरुषको विवेक र दया मायामा मात्र निर्भर रहेको पाइन्छ भने अर्को तर्फ नारीलाई शील स्वभाव, सालिनता मातृत्वका कारण गृहलक्ष्मी, देवी, सरस्वती आदि उपनाम दिएर सम्मानित गरेको पनि पाइन्छ ।

२.२ नेपालमा महिलाहरूको अवस्था

नेपाल हिन्दु अधिराज्यको रूपमा चिनिँदै आएको छ । हिन्दु धर्म दर्शन अनुसार समाज पुरुष प्रधान रहन्छ र पितृसत्तात्मक समाज हुन्छ । यस्तो समाजमा महिलाको स्थिति पुरुषको अपेक्षमा कमजोर हुन्छ । नेपालमा गैर हिन्दुहरू पनि बस्दछन् र सबैको स्थिति एकैनासको छ भन्न मिल्दैन । नेपाली सामाजिक र सांस्कृतिक संरचनामा महिलाहरूको स्थितिलाई दोस्रो दर्जामा राखिएको छ तर विकास निर्माणको लागि महिला र पुरुष दुवै समान हुन अति आवश्यक छ । नेपाली समाजमा छोरीको जन्मलाई छोराको जन्म जस्तो

महत्व दिइदैन । पितृ उद्धारको लागि छोरा नै चाहिन्छ भन्ने मान्यताले निकै महत्व राखेको पाइन्छ । यसरी हेर्दा नेपाली समाजमा महिलाहरूको स्थिति पुरुषको दाँजोमा कम रहेको पाइन्छ ।

महिला हिंसालाई केन्द्र विन्दु बनाएर, नेपालमा प्रजातन्त्रको पुनः स्थापना पूर्व केहि मात्रामा अध्ययन अनुसन्धान भएको हामी पाउछौं । त्यसको तुलनामा पुनः प्रजातन्त्र स्थापना पश्चात सरकारबाट महिलाहरूको कमै मात्रामा अध्ययन अनुसन्धान भएपनि अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्था तथा गैर सरकारी संस्थाले यस तर्फ काम गर्दै आएको हामी पाउछौं । जसले गर्दा हालका वर्षहरूमा महिला हिंसा अर्थात महिलाले महिला भएर असमानताको जिवन जिउनु परेको बारे चर्चा तथा बहस चलन थालेका छन् । महिलालाई आर्थिक सामाजिक, सांस्कृतिक व्यवहारिक तथा कानुनी लगायतका सम्पूर्ण क्षेत्रमा समान रुपमा संलग्न गराउन विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान गरिएका छन् । महिलाको विषयमा खोजमुलक अनुसन्धान मुलक पाठ्यपुस्तक, जर्नल, कार्यपत्र, पत्रपत्रिका तथा रिपोर्ट आदि प्रकाशित भएका छन् । जसले वर्तमान अवस्थामा महिलाको समस्या र यसको समाधानको निम्ति उपायहरूको समेत जानकारी दिएका छन् जसले महिला हिंसालाई कम गर्न मद्दत मिल्ने कुरामा कुनै विवाद छैन ।

२.३ लैङ्गिक

यस लैङ्गिक शब्द महिला र पुरुषको सामाजिक सम्बन्धित रहेको छ । समाजले नै महिला र पुरुषले के गर्ने के नगर्ने बारे पद तथा भुमिका निर्धारण गरेको हुन्छ । यसैले लैङ्गिकलाई सामाजिक लिङ्ग पनि भन्ने गरिन्छ । समाज तथा परिवारमा महिला र पुरुषले सामाजिकरण प्रकृया अनुसार विभिन्न कुराहरू सिक्दछन् । समाज र संगठनमा कस्तो व्यवहार गर्ने भन्ने बारे जान्दछन् । यसरी नै समुदायले सामाजिक सांस्कृतिक व्यवस्थापनलाई आधार बनाएर महिला पुरुषको भुमिका निर्धारण गरेको हुन्छ । समाज, जाति, उमेर, वर्ग समुह अनुसार महिला र पुरुषका प्रकृति, व्यवहार, मुल्य मान्यता फरक फरक रहेका हुन्छन् । महिला र पुरुषका यिनै मुल्य मान्यता व्यवहार र समुदाय तथा सामाजिक सांस्कृतिक इकाईहरूद्वारा महिला पुरुषले सम्पादन गर्ने भनी निर्धारण गरेका काम कर्तव्य जिम्मेवारीहरूलाई लैङ्गिक भनिन्छ । मुख्य त महिला र पुरुषले गर्ने सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक मनोवैज्ञानिक, राजनैतिक भुमिका, मुल्यमान्यता लाई नै लैङ्गिक भनिन्छ ।

यसै गरि कमला भासिन भन्छिनः प्रत्येक व्यक्तिमा स्त्रीत्व र पुरुषत्वको गुण हुन्छ । तर समाजले केटी भित्र लुकेको पुरुषत्व र केटा भित्र लुकेको स्त्रीत्वलाई बाहिर आउन अर्थात मौलाउन दिदैन ।

२.४ सुकुम्वासी सम्बन्धी अध्ययन

प्राकृतिक प्रकोप लगायतका विषम परिस्थितिजन्य कारणले आफ्नो, आफ्नो परिवार वा अशियारको नाममा नेपालभित्र जग्गावाला वा मोहिको हैसियतमा कुनै घरजग्गा नभएको वा घर/जग्गा जोड्न सक्ने साधनस्रोत र जीविकाको लागि कुनै ठोस आधार नभएको, ज्याला मजदुरी गरी जीविका चलाउने नेपाली नागरिक तथा निजमाथि आश्रित परिवारका सदस्य समेतलाई सुकुम्वासी भनेर बुझिन्छ । (वार्षिक प्रतिवेदन, २०६९)

“नेपाल राज्य भरिमा कँही कतै आफ्नो र परिवारको नाममा जग्गा जमिन नभएको, घर नभएको, दिनको एक छाक खान पनि धौ धौ भएको मानिसलाई सुकुम्वासी भनिएको छ । (राष्ट्रिय योजना आयोग, २०५०)

कृषिमा आधारित अर्थतन्त्रको लागि भूमि आधारभुत स्रोत हो । नेपालको जनगणना २०६८ अनुसार ८३ प्रतिशत जनसंख्या ग्रामिण क्षेत्रमा बस्ने र करिब ६५ प्रतिशत जनसंख्या कृषिमा आश्रित छन् । तिब्रगतिमा जनसंख्या बृद्धिहुदाँ भूमिको अभावहुने क्रममा सुकुम्वासी मानिसको संख्या पनि बढ्दै गएको छ, त्यसका अलावा विभिन्न कारणहरु आन्तरिक द्वन्द्वका कारण देशभित्रै पनि विस्थापित भएका परिवार, तथा देश बाहिर अन्यदेशबाट पनि शरणार्थीको रुपमा बसाइसराइ गर्नु पनि सुकुम्वासीको रुपमा रुपान्तरित हुनु हो । (कान्तिपुर, २०६९)

नेपालको पूर्वमा “सुखिम” भन्ने ठाउँ छ । उक्त ठाउँमा भारतबाट धपाइएका नेपाली मुलका शरणार्थीहरूले शरण लिएका थिए । ती शरणार्थीहरूलाई सुखिमवासी भनिने गरियो । त्यही नाम विस्तारै अपभ्रंश हुदै कालान्तरमा गएर सुकुम्वासी हुन गयो । पछि सुखीमबाट आएका शरणार्थीहरूलाई मात्र प्रयोग नगरी देश भित्रका कुनै व्यक्ति, बर्ग वा समुदाय घरबार विहिन शरणार्थी सरह भै बाध्यतावश निजी स्वामित्व नभएको सरकारी वा सार्वजनिक जमीनमा शरण लिई बसोबास गर्नेलाई पनि यो नामबाट पहिचान गर्ने परम्परा जनजिब्रोवाटै कायम हुँदै गयो । त्यसबखत राणाकालमा हालको भ्पापा, मोरङ्ग, सुनसरी

जिल्लाका भोरा क्षेत्रको जंगल फडानी गरी आवाद खेती गरी बसोबास गर्ने नीजि जमिन नभएका किसानलाई पनि सुकुम्बासी नै भनियो । (सुकुम्बासी समस्या समाधान आयोग, २०५२)

नेपालमा सुकुम्बासीहरुको सम्बन्धमा सरकारी निकायहरुबाट खासै अध्ययन अनुसन्धान हुन नसकेको हुदा वास्तविक सुकुम्बासीको संख्या यति नै छ भनेर किटान गर्न सकिने अवस्था छैन । सुकुम्बासी समस्या समाधान गर्न विभिन्न समयमा आयोगको गठन गरिदै आएको पाइन्छ । वास्तविक सुकुम्बासीहरुको पहिचान गरी तिनीहरुको लगत तयार गर्ने, सुकुम्बासीहरुलाई उपलब्ध गराउन सकिने सरकारी जग्गाको पहिचान गरी त्यसको लगत तयार गर्न, सुकुम्बासी व्यक्ति वा परिवारलाई परिचयपत्र वितरण गर्न र त्यस्ता सुकुम्बासी व्यक्ति वा परिवारलाई जग्गा वितरण गर्ने कार्यका लागि नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदबाट मिति २०६८।८।२० मा श्री भक्तिप्रसाद लामिछानेको अध्यक्षतामा सुकुम्बासी समस्या समाधान आयोग केन्द्रमा र २५ वटा जिल्लामा जिल्ला समितिहरु गठन भएका छन । २५ वटा जिल्लामा सुकुम्बासीको लगत लिने क्रममा ३,९६,२४४ निवेदन दर्ता सम्पन्न भएका छन । जसमध्ये कपिलवस्तु जिल्लामा ९६२२ निवेदन दर्ता भएका छन । (सुकुम्बासी समस्या समाधान आयोग प्रतिवेदन, २०६९)

२.५ हिंसा सम्बन्धि अध्ययन

कृष्ण बहादुर भट्टचनको "सोसियो कल्चरल आस्पेक्ट अफ जेन्डर इक्युटी । इक्युआलरी एण्ड डिमोक्यासी इन नेपाल" शिर्षकको लेखमा यदि हामीले लैङ्गिक निष्पक्षता वा लैङ्गिक समानता र प्रजातन्त्रलाई सामाजिक संस्कारको अवस्थाको विन्दुबाट हेर्ने हो भने महिलाहरुको निम्ति नत लैङ्गिक निष्पक्षता समानता र प्रजातन्त्र पाएको अनुभूति गरेको पाउछौ । नत महिलाहरुलाई जातको आधारमा भाषा धार्मिक र संस्कारका आधारमा समानता पाइन्छ । जसबाट लैङ्गिक समानता निष्पक्षता र प्रजातन्त्र उनीहरुको पहुच भन्दा टाढा भएको पाइन्छ । (भट्टचन, २०५८)

वावुराम भट्टराई र हिसिला यमीद्वारा लिखित "मार्क्सवाद र महिला मुक्ति २०५७" मा महिलामा निहित शक्ति र महिला विरुद्ध फैलाइएको भ्रमको बारेमा प्रकाश पारिएको छ । लक्ष्मी केशरी मानन्धर र कृष्ण बहादुर भट्टचनद्वारा सम्पादन गरिएको "जेन्डर एण्ड

डेमोक्रेसी इन नेपाल” पुस्तकमा लैङ्गिक अवधारणा भएको जसको असमानताले सुशासन र प्रजातन्त्र असम्भव हेर्ने कुराको जानकारी गराइएको छ । (भट्टराई, यमी “माक्सवाद र महिला मुक्ति २०५७”)

महिला विरुद्ध हुने हिंसा परम्परागत तथा प्रभुत्त हिंसाको रूपमा रहेको छ । महिला विरुद्ध हुने घरेलु हिंसा महिलाको सम्मान पूर्ण जिवन जिउने अधिकार विरुद्धको कार्य पनि हो । यसलाई मानव विरुद्धको कार्य पनि भनिन्छ । जसको प्रमुख कारण समाजमा परम्परागत रूपमा विद्यमान रहेको धर्म, परम्परा तथा कुरिति हो । जसले पितृसत्तात्मक समाजलाई प्रश्रय प्रदान गरेको छ । (न्यायका लागी आवाज, २०५९)

संयुक्त राष्ट्र संघ, महिला विरुद्ध भेदभाव उन्मुलन गर्ने सिमित (CEDAW, COMMITTEE) को सिफारिस नं १९ अनुसार घरेलु हिंसा भनेको महिला विरुद्धको हिंसाको सवैभन्दा पुरानो स्वरुप हो । यो सवै किसिमको समाजमा प्रचलित छ । घरेलु महिलाको स्वास्थ्यलाई खतरामा परिरहेको छ र पारिवारिक तथा सार्वजनिक जीवनमा समानताको आधारमा सहभागी हुने महिलाको क्षमतामा प्रभाव परिरहेको छ । अतः राज्य पक्षले सार्वजनिक वा निजि कुनै पनि क्षेत्रमा लिङ्गको आधारमा हुने हिंसालाई नियन्त्रण गर्न आवश्यक प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्छ । (FWLD, 2059)

घरेलु हिंसा नियन्त्रण सम्बन्धि छुट्टै विशेष कानून निर्माण गर्न गैर सरकारी संस्थाहरू तथा नागरिक समाजको तर्फबाट भएका निरन्तर प्रयास एवं दवावको परिणाम स्वरुप श्री ५ को सरकारले घरेलु हिंसालाई नियन्त्रण गर्न २०५९ साल फागुन १० गते घरेलु हिंसा (अपराध र संजाय) विधेयक संसदमा दर्ता गरि २०५८ साल चैत्र १२ गते प्रतिनिधि सभामा पेश गरेको थियो । प्रतिनिधि सभाबाट २०५८ साल चैत्र २९ गते उक्त विधेयक पारितभई राष्ट्रिय सभामा विचाराधिन रहेकोमा २०५९ साल जेष्ठ ८ गते संसद विघठन भए पछि निष्क्रिय हुन पुगेको छ । घरेलु हिंसाबाट सम्बन्धित हुदै कानूनको अभावमा पिडित व्यक्तिले विद्यमान कानून अर्न्तगतका सामान्य व्यवस्था अन्तर्गत कारवाहि चलाउनु पर्ने अवस्था रहन पुगेको छ । (FWLD, 2059)

महिला तथा बालबालिका माथि घरभित्र हुने दुर्व्यवहार वा अत्याचार नै घरेलु हिंसा हुन् । महिलाहरू आफ्नै घर भित्रबाटै बलात्कार हुन्छन्, जवरजस्ती देहव्यापारमा

लगाइन्छन्, यौन दासको रूपमा राखिन्छन्, जबरजस्ती गर्भवती बनाइन्छन्, बाल विवाह, अनमेलवहुविवाह विधवा प्रतिको दुर्व्यवहार आदि पनि घरेलु हिंसा अन्तर्गतको हिंसाहरु हुन । (थपलिया, २०५८)

समाजमा ८० प्रतिशत भन्दा बढि हिंसा र अपराध महिला कै विरुद्ध हुने गर्दछ । त्यस्ता प्रकारको हिंसामा घरायसी हिंसा, कुटपिट, प्रताडना, दाइजोको कारण हत्या, बालिका भुण हत्या, मानसिक र शारीरिक यातना आदि रहेको छन् । समाजमा तुलनात्मक रूपमा पुरुष भन्दा बढि महिला नै हिंसाको शिकार बन्दै आएको पाइन्छ । (दाहाल, २०५८)

१९८८ मा महिला, बाल बालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयद्वारा आयोजित गोष्ठीको सुभावहरूका आधारमा उक्त गोष्ठीमा सरकारी तथा गैर सरकारी संघसस्था अन्तराष्ट्रिय संगठन साथै संयुक्तराष्ट्रका संघिय संगठनका साथै संयुक्त राष्ट्र संघिय निकायका प्रतिनिधिहरूको सहभागिता थियो । सबै क्षेत्रका प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा तयार गरिएको कार्य योजनाले महिलाका वेचविखन नियन्त्रणका लागि राष्ट्रिय रणनीति तथा चेलिवेटी वेचविखनका विरुद्ध मुख्य कारणहरूका वारेमा जानकारी दिन्छ । (ज्योति, २००२)

महिलालाई गरिने गालि वेइजती पारिवारिक भेदभाव, दाइजो, नल्याउका कारण गरिने भेदभाव, श्रीमान श्रीमतीको इच्छा विपरित राख्ने यौन सम्पर्क, छोरा पाउनु पर्ने वाध्यता, घरमा सबभन्दा पछि खाना खानु पर्ने चलन जस्ता सम्पूर्ण कुराहरू र महिला हिंसाका स्वरूपहरू हुन् । यस्ता सम्पूर्ण खाले हिंसाहरू बाट महिलाहरूको स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष असर पर्दछ । (राजभण्डारी, २०५५)

प्रायः जसो यौन जन्य हिंसा भोगेका महिलाले उक्त घटना प्रहरी समक्ष पुऱ्याउदैन् किनकि प्राय त्यस्ता मुलुकहरू जहाँ महिलाको कुमारित्वलाई परिवारको इज्जत संग जोडिन्छ । त्यहाँ महिलाहरूको आफ्नै बलात्कारको कुरा सार्वजनिक भएमा त्यहि बलात्कारी संग विवाह गर्न दवाव दिइन्छ । (विश्व स्वास्थ्य संगठन, १९९७)

यौन जन्य दुर्व्यवहार कुनै व्यक्ति विरुद्ध यौन जन्य मनसायले गरिने अनिच्छित आचरण वा व्यवहार हो । यस्तो यौन जन्य दुर्व्यवहार शारिरिक मौखिक लिखित वा इशाराले जुनसुकै पनि हुन सक्छ । शारीरिक यौन जन्य चुटुकिलाहरू अप्रिय कुराकानी वा ठट्टा,

लैंगिक, लक्षित अपमान जनक वचनहरू, अनिच्छित यौन जन्य आमन्त्रणहरू, प्रस्तावहरू वा दवाव पर्दछ । यस्तै लिखित यौन जन्य दुर्व्यवहारभित्र यौन सम्बन्धि सामाग्री प्रदर्शन गर्नु अस्लिल वा कामुक तस्वीरहरू वस्तु वा लिखित समाग्री प्रदर्शन गर्नु आदि पर्दछ भने घुरेर हेर्नु , सुसेली वजाउने, आँखा जुधाउनु, यौन जन्य अस्लिल इशारा गर्ने आचरणहरू इशाराले गर्ने यौन जन्य दुर्व्यवहारहरू हुन् । (मल्ल, २०६०)

हरि प्रसाद सुवेदीद्वारा प्रस्तुत “लैङ्गिक न्याय सन्दर्भ केही विभेदपूर्ण कानूनहरू” शीर्षक कार्यपत्रमा महिला समानता विरुद्धका भेदभावपूर्ण नेपालका कानूनहरू महिलाका परम्परागत पृष्ठभूमि र अपूर्ण व्यक्तित्वको विषयमा अन्य समानुपातिक अधिकारका सम्बन्धमा प्रकाश पारिएको छ । (सुवेदी, २०५७)

मिना आचार्यले “वीमिन एण्ड द इकनमी: दि कि इस्यूज” मा बाबु आमाले छोरीको शिक्षा भन्दा छोराको शिक्षालाई बढी ध्यान दिन्छन् किनकी छोरालाई बुढेसकालको साहार मानिन्छ तर छोरीलाई माइती घरको अस्थायी पाहुना मानिन्छ भनेर उल्लेख गर्नु भएको छ । (आचार्य, २०५५)

अध्याय तीन

अनुसन्धान विधि

हालको परिप्रेक्षमा महिलाहरूको समस्या जल्दो बल्दो अवस्थामा रहेको छ । पितृसत्तात्मक समाजमा यो समस्याले भ्रम विकराल रूप लिएको पाइन्छ । यसै सन्दर्भमा महिलामाथि हुने गरेको घरेलु हिंसा: हिम्मतपुर, जुगेडा ए गाउँका सुकुम्वासी महिलाहरूले भोगेका हिंसाको बारेमा अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययन क्षेत्रको छनौट गर्नुको तात्पर्य यस क्षेत्रको महिलाहरू जहिले पनि अरुको घरमा गई काम गर्ने गरेको र पैसाको लागि जस्तो सुकै गाह्रो काम (ज्यामी काम, बालुवा, ईटा बोक्ने) पनि गरेको पाइन्छ । जसले गर्दा उनिहरू कुनै न कुनै रूपमा हिंसाको शिकार भएको पाइएकोले यस क्षेत्रको अध्ययन गरिएको हो । अध्ययन गर्ने विधि बारे यस अध्यायमा अध्ययनको ढाँचा, तथ्याङ्कको स्रोत, नमुना छनौट, तथ्याङ्क, संकलन विधि तथा तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र अध्ययनको सिमाबारे उल्लेख गरिएको छ ।

३.१ अध्ययन ढाँचा

कुनै पनि योजनाबद्ध तरिकाले गर्दा त्यसमा सफलता प्राप्त हुन्छ भने त्यस कार्यमा समस्या उत्पन्न हुँदैन, त्यसैले कुनैपनि अध्ययन अनुसन्धानको लागि अनुसन्धान ढाँचा निकै महत्वपूर्ण हुन जान्छ । यस अध्ययनमा दुई किसिमका ढाँचाहरू प्रयोग गरिएका छन्- अन्वेषणात्मक र वर्णनात्मक । यी दुई ढाँचाहरू प्रयोग गरी महिलाहरूको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थाको अध्ययन गर्ने क्रममा यसलाई प्रभाव पार्ने विभिन्न तत्वहरू जस्तो कि सामाजिक, आर्थिक तथा यसका सहायक पक्षहरूको विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैगरी नयाँ तथ्यहरूलाई बाहिर ल्याउने क्रममा अन्वेषण पद्धति प्रयोग गरिएको छ ।

३.२ तथ्याङ्क प्रकृति तथा स्रोत

- क) यस सोधपत्रमा प्राथमिक र द्वितीय स्रोतहरूबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा गएर विभिन्न तथ्याङ्क संकलन विधिबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई प्राथमिक तथ्याङ्कको रूपमा लिइएको छ ।

ख) द्वितीयक तथ्याङ्कको रूपमा विभिन्न प्रकाशित, अप्रकाशित लेख, रचनाहरू, पुराना सम्बन्धित शोधपत्रहरूलाई लिइएको छ ।

३.३ अध्ययनको समग्रता र नमूना छनौट

यस अध्ययनमा सुकुम्वासी वस्तीमा १२० परिवार संख्या रहेका छन् । जसमा उनीहरूको कुल जनसंख्या ६१५ रहेको छ । त्यसमा महिलाहरूको संख्या २७० छ भने पुरुषहरूको संख्या २०५ छ त्यस्तै गरि बच्चाहरूको संख्या १४० रहेको छ । वस्तीमा रहेका सम्पूर्ण महिलाको अध्ययन गर्न नसकिने भएकोले यस अध्ययनमा ८० जना महिलाहरूको मात्र नमूना छनौट गरिएको छ ।

३.४ तथ्याङ्क संकलन विधि

यस अध्ययनको उद्देश्य अनुरूप प्राथमिक र द्वितीयक श्रोतहरूको आधारमा जानकारी हाँसिल गर्ने प्रयास गरियो । तथ्याङ्क संकलन गर्ने क्रममा प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता, अवलोकन पद्धति प्रमुख रहेका छन् ।

३.४.१ अन्तर्वार्ता

यस पद्धतिअनुसार नमूना छनोटमा परेका महिलाहरूसँग उनीहरूको परिवार, परिवार संगको सम्बन्ध, पेशामा कस्तो खालको काम गर्नुहुन्छ र तपाईंहरूले कस्तो खालको हिंसा भोगीरहनु भएको छ भन्ने कुराहरू सामाजिक, आर्थिक, अन्य पक्षहरूको बारेमा संरचित प्रश्नावलीको माध्यमबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । विषयगत र वस्तुगत प्रश्नावलीका माध्यमबाट लामो अवधि लगाएर माथिका पक्षहरू खुल्ने सूचनाहरू र उनीहरूको बारेमा बढी भन्दा बढी जानकारी हाँसिल गर्ने प्रयास गरियो ।

३.४.२ अवलोकन पद्धति

यस तथ्याङ्क संकलन विधि मार्फत सुकुम्वासी वस्तीमा जाँदा स्पष्ट देखिने सूचनाहरू, वस्तुगत अवलोकन विधिद्वारा तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

३.४.३ समूह छलफल

यस सुकुम्वासी वस्तिमा सामुहिक रूपमा पनि छलफल गरिएको छ जसमा १०-१० जना महिलाको ८ समूह बनाई उनिहरुको एक आपसको सम्बन्धको बारेमा र त्यस वस्तिको बारेमा उनीहरुसंग जानकारी हाँसिल गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क प्रस्तुति एव विश्लेषण

सामाजिक अनुसन्धान गर्दा आवश्यक मात्रामा तथ्याङ्कहरु संकलन गरिसकेपछि प्राप्त तथ्याङ्कहरुलाई विश्लेषण गर्दा संख्यात्मक र गुणात्मक पद्धति अपनाई तथ्याङ्कहरुलाई सामान्य तालिकीकरण गरी संख्या र प्रतिशत को आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । प्रतिशत निकाल्न गणकयन्त्रको प्रयोग गरिएको छ ।

३.६ अध्ययनको सिमाहरु

यस अध्ययन समाजशास्त्र स्नाकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने उद्देश्यबाट प्रेरित छ । यस अध्ययन घरेलु हिंसामा सुकुम्वासी महिलाहरुको अध्ययन विषयमा केन्द्रित रहि धनगढी उपमहानगरपालिका भित्र अवस्थित १२ जुगेडा ए गाउँ हिम्मतपुरका सुकुम्वासीहरु मध्ये १२० घरधुरि भएको वस्तीबाट अध्ययन गरिएको हुँदा यसबाट निस्केका निष्कर्ष नेपाल अधिराज्यका सुकुम्वासीहरुको हकमा यो सामान्यीकरण गर्न नमिल्ला । त्यसैले यो अध्ययनबाट निस्केका निष्कर्ष लाई यहि क्षेत्र सम्म मात्र केन्द्रित गरिएको छ ।

- यस अध्ययनले सम्पूर्ण सुकुम्वासी महिलाका माथि हुने घरेलु हिंसाको प्रतिनिधीत्व गर्न सक्दैन ।
- विद्यार्थीले आफ्नो अध्ययनको विषय भित्र परेको एउटा विषयको मात्र अध्ययन गर्नु पर्ने भएको हुदाँ समयको सिमितताका कारणले गर्दा वृहत क्षेत्रलाई समेटेर अध्ययन गर्न सकिएको छैन ।
- विद्यार्थी भएको नाताले आर्थिक भारले गर्दा सीमित सामाग्रीको मात्र प्रयोग गरिएको छ ।

अध्याय चार

अध्ययन क्षेत्रको परिचय

४.१ परिचय

नेपाल राज्यको धनगढी उपमहानगरपालिका भित्र अवस्थित १२ जुगेडा ए गाउँ हिम्मतपुरका सुकुम्बासीहरु पुराना वस्तीहरुको रुपमा रहेको छ । यसै ठाउमा विभिन्न ठाउँवाट वा विभिन्न जिल्लावाट मानिसहरु यहाँ कामको खोजीमा र जागिर को सिलसिलामा आई वसोवास गर्दै आएका छन् । वडा नं. १२ मा लगभग दश हजारको हाराहारीमा जनसंख्या रहेको छ । यसै वडाको एउटा अव्यवस्थित रुपमा रहेका सुकुम्बासी टोल परिचय यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२ अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य

यस अध्ययनको लागि धनगढी उपमहानगरपालिका भित्र अवस्थित १२ जुगेडा ए गाउँ हिम्मतपुरका सुकुम्बासी वस्तीका महिलाहरुले भोगेका हिंसाको बारेमा अध्ययन गरिएको छ ।

यो वस्तीको बारेमा हालसम्म कसैले पनि अध्ययन नगरेको र मेरो घरवाट नजिक भएको कारणले यस ठाउँलाई छनौट गरिएको छ । यस वस्तीमा बस्ने महिलाहरु विभिन्न किसिमका हिंसाको शिकार भएको कुराहरु थाहा हुन आएको र उनिहरुको बारेमा अहिले सम्म कुनै पनि अध्ययन नभएको कारण यस क्षेत्रका महिलाहरुको अध्ययन गर्न खोजिएको छ ।

यस क्षेत्रका महिलाहरुले कस्तो कस्तो हिंसाको शिकार हुन परेको छ भन्ने कुरा पहिल्याउन र देशमा आएको सामाजिक परिवर्तनले पनि महिलाहरुको आर्थिक र सामाजिक पक्षमा कस्तो परिवर्तन आएको छ र यस भेगका महिलाहरुको अवस्था समेत जान्न खोजेकोले यस क्षेत्रको छनौट गरिएको हो ।

४.३ सुकुम्वासी वस्ती एक परिचय:

यो सुकुम्वासी वस्ती वि.सं.२०५८ सालमा बसोबास गरेको टोलको रूपमा चिनिन्छ । घन घोर जंगल र बजारबाट टाढा भएको र यस ठाउँको वातावरण सफा र स्वच्छ थियो । अहिलेको जस्तो अव्यवस्थित किसिमले घर निर्माण भएका थिएनन् । जताततै घनघोर बन र खेती योग्य जमिन, बजारबाट टाढा भएको कारणले पनि कसैले पनि यस ठाउँको मानव वस्ती उठाउन सक्दैनन् भन्ने मानसिकताले गर्दा र त्यस क्षेत्रको जग्गा किन्नु नपर्ने तथा कसैलाई भाडा पनि तिर्नु नपर्ने कारणले गर्दा मानिसहरु यस ठाउँमा आकर्षित भई वस्ती बस्न थालेको भन्ने कुरा अध्ययनको सिलसिलामा थाहा भयो । भौगोलिक बनावटले बनजंगलमा घरबनाई बस्नु जोखिम पूर्ण भए पनि यहाँ वस्दा कसैलाई भाडा तिर्नु नपर्ने र आफुलाई चाहे जति जग्गा कब्जा गरि बस्न पाउने भएको कारणले गर्दा पनि यस वस्तीमा घर परिवारका संख्या दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको छ । शुरुमा ७-८ घरबाट शुरु भई विस्तारै बढ्दै जादाँ हाल १२५ वटा घरहरु बनिसकेको छ ।

यस वस्तीमा शुरुमा ७-८ घरबाट शुरु भई विस्तारै बढ्दै गई हाल १२५ वटा घरहरु बनी सकेको छ । यहाँको जनसंख्या जम्मा ६१५ मध्ये महिला २७० (४३.९० प्रतिशत) रहेको छ भने पुरुष २०५ (३३.३३ प्रतिशत) रहेको छ । यस वस्तीको औषत परिवार संख्या ४.९२ रहेको छ । यहाँ बसोबास गर्ने समयावधि हेर्दा अधिकतम १४ वर्ष र न्यूनतम ६ वर्ष पुरानो रहेको छ ।

यस वस्तीमा बसोबास गर्ने जातजातीगत हिसाबले ब्राह्मण, क्षेत्री, रानाथारु, मगर, दलित तथा लामाको बाहुल्यता रहेको पाइन्छ । धार्मिक रूपमा बौद्ध धर्मावलम्बी ४२ प्रतिशत छ भने हिन्दु धर्मावलम्बी ५६ प्रतिशत छ भने अन्य धर्मावलम्बी २ प्रतिशत रहेको छ ।

सुकुम्वासी वस्तीमा शैक्षिक स्थिती अति नै नाजुक अवस्थामा रहेको पाइयो । यस क्षेत्रमा २६.२५ प्रतिशत महिलाहरुले मात्र साधारण लेखपढ गर्न जानेका र अरु महिलाहरु निरक्षर रहेको पाइयो । सुकुम्वासी महिलाहरुमा चेतनाको कमिले गर्दा अशिक्षित भएका हुन् । त्यसमा पनि गरिव र पढ्नु पर्छ भन्ने मानसिकता नभएको कारणले गर्दा प्राय महिलाहरु अशिक्षित छन् । आफुले नपढेपनि आफ्ना बालबच्चालाई पढाउनु पर्दछ भन्ने सोचाइले गर्दा

धेरै जसो महिलाहरूले आफ्नो वच्चालाई बोडिङ स्कूलमा पढाएका छन् । यस सुकुम्वासी वस्तिमा कुनै पनि विद्यालय नभएको कारणले गर्दा उनिहरूले आफ्नो बालवच्चालाई टाढा टाढा सम्म पढ्न पठाएका छन् । साना साना वच्चाहरूलाई घर नजिक पढ्न पठाएका छन् ।

यस वस्तीमा बसोबास गर्ने मानिसहरू विभिन्न पेशामा संलग्न रहेको पाइन्छ । जस मध्ये ज्यामी, व्यापारी (साना पसल) ड्राइभर, अरुको घरमा काम गर्ने मुख्य पेशा रहेको, छ भने सहायक पेशामा, ऊन काट्ने, हाँस पालन, बुनाई, विहान-बेलुका चिया पसल चलाउने गरेको छ ।

यस वस्तीका लगभग ८० प्रतिशत घरहरू लगभग पक्क (इट्टा, ढुङ्गामा माटो वा सिमेन्टको जोडाई) जस्तो बनी सकेको छ । पहिले प्लाष्टिक तथा बोराहरूले घेरेर बनाएको घरहरू भएपनि अहिले इट्टा, सिमेन्ट र टिनको छानो भएको मजबुत घरवनाएको पाइन्छ ।

यस वस्तिमा खानेपानीको लागि प्रायःजसो सबैको घरमा धाराहरू छन् । आवतजावत र हिड्डुल गर्नको लागि स्थानिय सुकुम्वासिहरूले नै उनिहरूको सुविधाको लागि कच्ची सडक निर्माण गरेका छन् । विजुलीको लागि सरकारी क्षेत्रमा कुनै सुविधा नदिएको कारण उनिहरूले आफ्नो घर नजिक भएको विजुलीको खम्बाबाट विद्युत चोरेर बाल्ने गरेको कुरा सुकुम्वासी टोलमा बस्ने व्यक्तिहरूले आफ्नो नाम नबताउने सर्तमा भनेका छन् । जसले गर्दा उनीहरूलाई वर्षा याममा विजुली बाल्न धेरै नै गाह्रो पर्ने र कहिलेकाँही करेन्ट सम्म लाग्ने गरेको कुरा अध्ययनको सिलसिलामा थाहा भएको छ ।

अध्याय पाँच

सुकुम्वासी महिलाहरूको सामाजिक आर्थिक पृष्ठभूमि

नेपाली समाजमा महिलाहरू दबिएर पिल्सिएर पिडित भएर वस्न बाध्य छन् । समाजमा मात्र हैन उनीहरू आफ्नै परिवारबाट पनि हिँसाको शिकार भएका छन् । यसरी आफ्नै परिवारबाट हुने हिँसामा श्रीमान, सासु-ससुरा नन्द आमाजु आदि बाट विभिन्न प्रकारका कुटपिट, बलात्कार अवान्छित शब्द प्रयोग गरी गाली गर्ने, चोरी तथा भुट्टा आरोप लगाउने शारीरिक तथा मानसिक यातना दिने गरेको पाइन्छ । यस्तो हुनुमा महिलाहरूको आर्थिक, शैक्षिक, सामाजिक हैशियत नहुनु हो । हाम्रो समाजमा छोरीलाई जन्मे देखि नै हेलाको दृष्टिले हेरिने भएकोले उनीहरूलाई उचित शिक्षा दिइदैन जसले गर्दा उनीहरूको आर्थिक अवस्था पनि कमजोर हुन्छ ।

यस अध्ययनमा सुकुम्वासी महिलासँग उनीहरूको सामाजिक स्थिति जसमा उनीहरूको जातिगत विवरण तथा क्षेत्रगत विवरण, उनीहरूको धार्मिक, शैक्षिक र सौहाद्रपूर्ण वातावरणको बारेमा तथ्याङ्क प्रस्तुत गरिएको छ । यसको अलावा उनीहरूको आर्थिक अवस्था, पेशा, आयआर्जनको पनि तथ्याङ्क प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.१ जातिगत आधारमा सुकुम्वासी महिलाहरूको विवरण

यस अध्ययनमा जाति तथा जनजातिहरूको अध्ययन गर्न खोजिएको छ । यस वस्तीमा कुन-कुन जातिका मानिसहरू छन् र कुन जातिहरूको वर्चस्व बढि मात्रामा छ भनेर यस अध्ययन गर्न खोजिएको छ । जुन निम्न अनुसार छ ।

तालिका नं .५.१

जातिगत आधारमा सुकुम्वासी महिलाहरूको विवरण

जाति तथा जनजाती	घरपरिवार संख्या	प्रतिशत
ब्राह्मण	११	१३.७५
क्षेत्री	१३	१६.२५
रानाथारु	९	११.२५
मगर	२४	३०.००
द्यलित	१५	१८.७५
लमा	८	१०.००
जम्मा	८०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७३

तालिका नं .५.१ मा सुकुम्वासी बस्तीमा विभिन्न जात तथा जातिका मानिसहरु वसोवास गरेको जानकारी प्रस्तुत तालिकाले देखाउँछ। अध्ययनको शिलशीलामा अनुसन्धानको क्रममा ६ वटा जाति पहिचान गरिएका छन्। मगर जातिले बढि सुकुम्वासीहरुको प्रतिनिधित्व गरेको छ। उनीहरु ३०.०० प्रतिशत रहेका छन् भने दलित जातीहरु १८.७५ प्रतिशत रहेको पाइयो। त्यसैगरी क्षेत्री, बाम्हण, रानाथारु तथा लामा समुदायका सुकुम्वासीहरु क्रमशः १६.२५ प्रतिशत, १३.२५ र १०.०० प्रतिशत वसोवास गरेको पाइयो।

नेपाल एक बहुजाती, बहुभाषी, तथा विभिन्नतामा एकता भएको देश भएको हुनाले यस सुकुम्वासी टोलमा पनि देशका विभिन्न कुनाबाट विभिन्न जात-जातीमा मानिसहरु आएर बसेका छन्। मगरहरु र रानाथारु जनजाती वर्गमा पर्दछन्। गाउँमा उनीहरुको आफ्नो जग्गा जमिन नभएको तथा जमिन्दार अथवा गाउँका धनी साहुमहाजनका जग्गा जमिन कमाएर बसेको तथा आफ्ना धेरै आवश्यकता पुरा गर्न ऋण लिने तर ऋण तिर्न नसक्दा अलिअलि भएको घर खेत पनि साहुकै नाममा गर्नु समेत परेको उद्देश्यले सुकुम्वासी टोलमा आई बसेको पाइयो भने क्षेत्री तथा बाम्हणचाँही आफ्नो पैत्रिक सम्पत्ति नभएको तथा छोरालाई राम्रो शिक्षा दिन वा दुःख भेलेली गरेरै भएपनि उनीहरुलाई पढाउन तथा अन्त वस्दा घरको भाडा धेरै तिर्नुपर्ने भएकोले उनीहरुलाई दैनिक दिन गुजार्न कठिन भई उनीहरु सुकुम्वासी बनेको पनि पाइयो। त्यसैले यहाँ जातमा विविधता भएपनि सँगै मिलेर सहिष्णुता साथ बसेको पाइयो।

५.२ उमेर तथा लिंगको आधारमा जनसंख्या बन्दो

यस वस्तिमा रहेका अध्ययनको लागि छनौट गरिएका घरपरिवारमा उमेर तथा लिंगको आधारमा जनसंख्याको वितरण हेर्न खोजिएको छ। जसबाट यस क्षेत्रमा क्रियाशिल जनसंख्या बारे बुझ्ने प्रयास गरिएको छ। यसको विस्तृत विवरण तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं.५.२

उमेर तथा लिंगको आधारमा जनसंख्या विवरण

उमेर समूह	महिला	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
० देखि १४	७५	२१.७४	६५	२४.०७	१४०	२२.७६
१५ देखि २९	६५	१८.८४	४५	१६.६७	११०	१७.८८
३० देखि ४४	९५	२७.५३	८५	३१.४८	१८०	२९.२६
४५ देखि ५९	७०	२०.२९	५०	१८.५१	१२०	१९.५१
६० देखि माथि	४०	११.६०	२५	९.२७	६५	१०.५९
जम्मा	३४५	१००	२७०	१००	६१५	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७३

तालिका नं. ५.२ अनुसार ३० देखि ४४ वर्ष उमेरका महिलाहरूको संख्या बढि २७.५३ प्रतिशत रहेको छ । ० देखि १४ वर्ष उमेर समूहमा २१.७४ प्रतिशत बालिकाहरूको संख्या रहेको छ । त्यस्तै गरि पुरुषमा ३० देखि ४४ वर्ष उमेर समूह भित्र ३१.४८ प्रतिशत रहेका छन् । सबै भन्दा कम ६० भन्दा माथी उमेर समूहमा ९.२७ प्रतिशत रहेका छन् । यसरी समग्रमा हेर्दा ३० देखि ४४ उमेर समूहको जनसंख्या नै बढि २९.२६ प्रतिशत रहेको पाइयो । जसले गर्दा यो समूहमा महिला तथा पुरुषहरूको संख्या बढि भएकोले जनसंख्या वृद्धिदर बढि भएको देखिन्छ । १५ देखि २९ वर्ष समूहमा १७.८८ प्रतिशत रहेको पाइयो । ० देखि १४ वर्ष उमेर समूहमा २२.७६ प्रतिशत जनसंख्या भएको पाइयो जसको कारण वालवालिकाको संख्या अरु उमेर समूहको तुलनामा दोस्रो स्थानमा रहेको पाइयो । जसको मुख्य कारण उनीहरूमा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि चेतनाको कारणले गर्दा जनसंख्या वृद्धिदर कम भएको पाइयो ।

यस तथ्याङ्क अनुसार ६० वर्ष माथिका उमेर समूहले पहिला धेरै सन्तान जन्माउने प्रवृत्ति रहेको थियो । जसको मुख्य कारण अशिक्षा र गरिवि थियो । त्यसैले गर्दा ३० देखि ४४ उमेर समूहको संख्या बढि भएको पाइयो । यो क्रियाशिल उमेर समूह हो । हाल शिक्षाले गर्दा उनीहरूको सामाजिक तथा आर्थिक जिवनमा सकारात्मक परिवर्तन आएको छ ।

५.३ साक्षरता तथा शैक्षिक स्थिति

यस अध्ययनले वस्तीका महिलाहरूको शैक्षिक स्थितिलाई हेर्न खोजिएको छ । यस बाट महिलाहरूको शैक्षिक अवस्था र यसबाट परेको असर बारे विश्लेषण गर्न खोजिएको छ जुन निम्न अनुसार छ ।

तालिका नं.५.३

साक्षरता तथा निरक्षर विवरण

शैक्षिक अवस्था	महिला संख्या	प्रतिशत
निरक्षर	५९	७३.७५
साक्षर	२१	२६.२५
जम्मा	८०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७३

तालिका नं. ५.३ अनुसार यस वस्तीका महिलाको शैक्षिक अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा निरक्षर महिलाहरूको संख्या ७३.७५ प्रतिशत रहेको पाइयो । भने साक्षर महिलाहरूको संख्या २६.२५ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

सुकुम्वासी महिलाहरूमा चेतनाको कमीले गर्दा उनीहरू अशिक्षित भएका छन् । देशको विभिन्न दुर्गम पहाडि भेगबाट आएका हुनाले देशको धेरै जसो ठाउँ शिक्षाले वञ्चित छन् त्यस्ता ठाउँमा शिक्षाको ठूलो अभाव छ । त्यसमा पनि गरीब र गरीबी मानसिकताले गर्दा पढ्नु पर्छ भन्ने ज्ञान नभएको र पढ्ने पहुँच पनि नभएको कारणले गर्दा प्राय महिलाहरू अशिक्षित नै छन् ।

५.४ पारिवारिक संरचना र परिवारको आकार

यस शिर्षकमा एकल परिवार, संयुक्त परिवारको तथ्याङ्कबाट यस वस्तीको पारिवारिक संरचना बारे बुझ्न खोजिएको छ, जुन तल उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ५.४

पारिवारिक संरचना र परिवारको आकार

पारिवारिक संरचना	परिवार संख्या	प्रतिशत
संयुक्त परिवार	४७	५८.७५
एकल परिवार	३३	४१.२५
जम्मा	८०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७३

तालिका नं. ५.४ अनुसार सुकुम्वासीहरूको पारिवारिक संरचनाको आधारमा पारिवारिक विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । जस अनुसार ५८.७५ प्रतिशत संयुक्त परिवार रहेका छन् भने ४१.२५ प्रतिशत एकल परिवार रहेको पाइयो ।

यसो हुनुमा प्रमुख त उनीहरूसँग पर्याप्त जमीनको अभाव नै हो । उनीहरू चाहेर पनि छुट्टिएर बसेका छैनन् । गरिव तथा अशिक्षित त्यसमा पनि धेरै सन्तान जन्माउने प्रवृत्तिले गर्दा एक जनाकै कमाईमा धेरै जना आश्रित हुनुपर्ने भएकोले गर्दा पनि संयुक्त परिवारमै बसेको पाइयो । छोरा तथा बुहारी काममा जानुपर्ने उनीहरूको छोराछोरीलाई हेर्नु पर्ने भएकोले पनि उनीहरू सँगै एउटै परिवारमा बसेको पाइयो । एकल परिवारको संख्या कम हुनुमा भने छोरा बुहारी आमा-बाबुसँग मिलेर बस्न नसकी छुट्टै बसेको पाइयो भने अहिलेका युवा पुस्ता चाँही सानो परिवारमा बस्दा आफुलाई सुख हुने र धेरै कमाउन पनि नपर्ने तथा बाँडफाँड पनि गर्नु नपर्ने भएकोले छुट्टै बस्न रुचाएको पाइयो । ठूलो परिवारमा बस्दा सधैं कलह हुने तर सानो परिवारमा शान्तिसँग आनन्दले दुई छाक खान सजिलो हुने भन्ने उद्देश्यले पनि एकलपरिवारको संख्या बढ्दै गएको छ ।

५.५ जन्म स्थानको आधारमा वसाई,सराईको स्थिती

यस अध्ययन क्षेत्रमा नेपालको कुन भौगोलिक क्षेत्रबाट वसोवास गरिआएका छन् । यहाँ स्थानीय परिवारहरू छन् की छैनन र कहाँका बढी छन र जाति र क्षेत्रगत रूपमा भिन्न संस्कृति र संस्कार भएर पनि एकै ठाउँमा मिलेर बस्न के कुराले सहयोग पुऱ्यायो भन्ने बारेमा बुझ्न खोजिएको छ । जुन निम्नानुसार पाइएको छ ।

तालिका नं. ५.५

जन्म स्थानको आधारमा घरपरिवारको उत्तरदाताको विवरण

जिल्ला	घरपरिवारको संख्या	प्रतिशत
भापा	२४	३०.००
डढेल्युरा	१०	१२.५०
दाड	१४	१७.५०
डोटी	१९	२३.७५
रामेछाप	८	१०.००
बैतडी	५	६.२५
जम्मा	८०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७३

तालिका नं. ५.५ अनुसार यस वस्तीका सुकुम्वासीहरूको जन्मेको स्थानलाई प्रस्तुत गरेको छ । अनुसन्धानको क्रममा यस वस्तीमा सबैभन्दा बढी भाषा ३०.०० प्रतिशत रहेको पाइयो भने दोस्रोमा डोटी जिल्लाबाट आएर बसोवास गरेकाहरू २३.७५ प्रतिशत, तेस्रो मा दाङबाट १७.५० प्रतिशत डडेल्धुरा जिल्लाबाट १२.५० प्रतिशत यस ठाउँमा बसोवास गरेको पाइयो । भने रामेछाप जिल्लाबाट १०.०० र सबैभन्दा थोरै बैतडीबाट ६.२५ प्रतिशत रहेका छन् ।

यसबाट के थाहा हुन्छ भने भाषामा शरणार्थीको समस्याले गर्दा त्यो ठाउँबाट यो जिल्लामा आएको र विभिन्न पेशा अगावै रामेछापबाट र अन्य कैलालीबाट नजिक पर्ने जिल्लाबाट यो ठाउँमा सुकुम्वासीको रूपमा बस्न आएका पाइयो । स्थानीय वासीन्दाहरू चाँही उनीहरूको पुस्तैनी घर नभएको र आफुले पनि कुनै जग्गा जमिन जोड्न नसकेकाहरू सुकुम्वासीको रूपमा यहाँ बसोवास गर्दै आएको पाइयो ।

५.६ सुकुम्वासी महिलाको हालको अवस्था

सुकुम्वासी हुनुको प्रमुख कारणमा पैतृक सम्पत्ति नहुनु हो । अर्को प्रमुख कारण सुकुम्वासी पुरुषसँगको विवाह पनि हो । उनीहरूको आर्थिक स्थिति कमजोर भएको कारणले सुकुम्वासी हुनुको पिडा भोगिरहेका छन् । उनीहरूले उचित समयमा उचित खालको खानपान, स्वास्थ्य सेवा, शिक्षा रोजगारी पाउन सकेका छैनन् । जसले गर्दा विभिन्न समस्याहरू उत्पन्न भएका छन् । सुकुम्वासी महिलाहरूको अवस्था अरु साधारण महिलाहरूको भन्दा भन्दा कष्टप्रद खालको छ । उनीहरू अशिक्षित र गरिव भएको कारणले गर्दा उनीहरूको दैनिक जिवनयापन गर्न अति नै गाह्रो भएको छ । सुकुम्वासी भएकोले राम्रो रोजगारको अवसरबाट वन्चित हुनुको साथै उनीहरूलाई सरकारले समेत उचित सेवा उपलब्ध गराउन सकेको छैन जस्तै खानेपानी, विजुली, स्वास्थ्य केन्द्र, विद्यालय महिलाले परिवारको सम्पूर्ण खर्च आफैँ जुटाउनु पर्ने भएकोले जुन काम पाउछन् त्यहि काम ज्याला मजदुरी गर्ने, ढुङ्गा कुट्ने, अरुको बच्चा हेर्ने गरेको पाइयो । उनीहरू अरुको घरमा काम गर्न जादा विभिन्न किसिमका हिंसाको शिकार हुन पुगेका छन् । जसमा बलात्कार, जिस्काउनु, कुटपिट गर्ने, चोरीको आरोप जस्ता घटनाहरू घटेको देखिन्छ । जसले गर्दा उनीहरू शारीरिक र मानसिक दुवै किसिमका हिंसाको शिकार हुन पुगेका छन् । त्यसैले छोरा छोरीलाई अति आवश्यक पर्ने शिक्षा, स्वास्थ्य र उचित खानपानको समेत व्यवस्था गर्न सकेका छैनन् ।

५.७ सुकुम्वासी महिलाको स्वास्थ्य हालको अवस्था

नेपाली महिलाहरूको स्वास्थ्यको स्थिति कमजोर रहनुका प्रमुख कारणहरूमा सामाजिक-सांस्कृतिक प्रचलनमा भेदभाव, स्वास्थ्य सेवा व्यवस्था प्रभावकारी नहुनु तथा गरिवी जस्ता कुराहरू पर्दछ। नेपाली समाजमा सानै उमेरमा विवाह गरिदिने कारणले पनि महिलाको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर परेको छ।

सुकुम्वासी महिलाहरूको स्वास्थ्यको कुरा गर्दा उनीहरू पनि विभिन्न किसिमका रोगका शिकार भएका छन्। जसले गर्दा उनीहरूको स्वास्थ्य दिन प्रतिदिन विग्रदै गएको कुरा अध्ययनको क्रममा थाहा भयो। उनीहरू विभिन्न किसिमका स्त्रीरोगबाट ग्रसित भएका छन्। अहिले खोलामा फोहोर र ढल मिसिने कारणले जल तथा वायु प्रदूषण हुन गई उनीहरूमा दम तथा फोक्सो सम्बन्धि रोग, खोकी र क्षयरोगहरू लागेको देखिन्छ। उचित शिक्षाको कमीले गर्दा धूम्रपान र मध्यपानले गर्दा यस्तो रोगलागेको पाइन्छ। यसको असर उनीहरूको बच्चामा समेत देखिन थालि सकेको छ। गरीबीको कारणले गर्दा उचित उपचार पाउन सकेका छैनन्। जसले गर्दा उनीहरूको स्वास्थ्य दिन प्रतिदिन विग्रदै गएको पाइन्छ।

५.८ सुकुम्वासी महिलाहरूको हालको आर्थिक अवस्था

गरिवी नेपालको रोग नै भएको छ। महिलाहरू बीच गरीबी बढी व्याप्त हुनुको पछाडी विकासका परिसुचकका सबै पदहरूमा महिला र पुरुष बीच व्यापक भेदभाव हुनु हो। महिलाहरूको शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा, ऋण सुविधा तथा रोजगारीका अवसरहरूबाट बन्चित भएका छन् वा यस्ता अवसरहरू सिमित महिलाले मात्र पाएका छन्। मानिसको गाँस बाँस र कपास जस्ता अनिवार्य र प्रारम्भिक समस्याले सताइरहेको हुन्छ। हरेक समाजमा रहेको व्यक्तिहरूको सामाजिक प्रतिष्ठा उसको आर्थिक स्थितिले औल्याउने गरेको पाइन्छ। आर्थिक असमानताको कारण कुनै पनि समाजमा धनी र गरीब दुई वर्गको उदय भएको पाइन्छ।

यस सुकुम्वासी वस्तीका सबै जसो महिलाहरू अशिक्षित ७३.७५ प्रतिशत भएको कारणले उनीहरूले राम्रो काम पाउन सकेका छैनन्। उनीहरूको मुख्य पेशा भनेको अरुको घरमा गएर काम गर्नु रहेको छ। धेरै जसो घरका महिलाले मात्र आय आर्जन गरेको पाइन्छ। श्रीमानहरू वा पुरुषहरू काम नपाएर वा काम गर्न नचाहेर महिलाहरूले नै सम्पूर्ण

परिवारको खर्च आफै जुटाउन पर्ने भएकोले जुन काम पाउछन् त्यहि काम जस्तै : ज्यालामजदुरी गर्ने ढुङ्गा कुट्ने , अरुको वच्चा हेर्ने, अरुको घरमा काम गर्ने गरेको पाइयो । उनीहरूले अरुको घरमा कामगर्न जाँदा विभिन्न किसिमका हिंसाको सिकार हुनु परेको बताएका छन् । जसमा बलत्कार, कुटपटि गर्ने, चोरीको आरोप, जीस्काउने जस्ता घटनाहरू हुने गरेको बताए । जसले गर्दा उनीहरू शारीरिक र मानसिक दुवै किसिमका हिंसाको सिकार हुन पुगेका छन् । त्यसैले छोरा छोरीहरूलाई अति आवश्यक पर्ने शिक्षा, स्वास्थ्य र उचित खानपानको समेत व्यवस्था गर्न सकेका छैनन् ।

५.९ पेशागत विवरण

सुकुम्वासी महिलाहरू आर्थिक रूपले कमजोर भएकोले आफ्नो दैनिक गुजारा गर्न विभिन्न खालका पेशा अपनाएको पाइयो । उक्त कुरालाई यस तालिकाले प्रष्ट बनाउँछ ।

तालिका नं. ५.६

सुकुम्वासी महिलाहरूको पेशागत विवरण

विवरण	महिला संख्या	प्रतिशत
जागिर (स्कूलमा आयको काम गर्ने)	४	५
ज्यालामजदुरी (ढुङ्गा, रोडा, वालुवा बोक्ने)	२३	२८.७५
अरुको घरमा गई कामगर्ने	२७	३३.७५
गृहिणी	१३	१६.२५
व्यापार	७	८.७५
पेशा नभएका	६	७.५०
जम्मा	८०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७३

तालीका नं. ५.६ अनुसार यस सुकुम्वासी वस्तीमा बस्ने महिलाहरू मध्ये छनौटमा परेका महिलाहरूले कस्तो खालका पेशा अपनाएका छन् भनी अध्ययन गर्दा अर्काको घरमा गई घरायसी काम गर्नेहरू ३३.७५ प्रतिशत महिलाहरू छन् भने २८.७५ प्रतिशत महिलाहरूले ज्याला मजदुरी गरेको र १६.२५ प्रतिशत महिलाहरूले गृहिणी भई आफ्नै घरका काम गरेको पाइयो । त्यसैगरी व्यापार व्यवसाय गरी आफ्नो दैनिक गुजारा गर्ने महिलाहरू ८.७५

प्रतिशत रहेको पाइयो । कुनै पनि आयआर्जनका काम काज नगरी घरमै बस्ने महिलाहरू ७.५० प्रतिशत र सबैभन्दा कम ५ प्रतिशत महिलाहरूले मात्र सानो तिनो जागीर खाएको पाइयो ।

यसले सुकुम्वासी महिलाहरू अशिक्षित भएको पुरुषहरूको तुलनामा बढि आयआर्जनको काममा लागेको पाइयो । गरिवीको कारणले गर्दा जागिर सजिलै नपाउने भएकोले र अन्य काम भन्दा घरको काम गर्न सजिलो पनि हुने भएकोले गर्दा यही पेशा अपनाएको पाइन्छ । यसको अलावा ज्याला मजदुरी गर्ने महिलाहरू पनि रहेका छन् । उनीहरूको विचारमा यस्तो काम गर्दा शारीरिक रूपमा गाह्रो हुने भएपनि बढि ज्याला पाइन्छ भनी यस्तो काम गरेको पाइयो । आफ्नै घरमा गृहिणीको रूपमा बस्ने महिलाहरूको चाँहि पुरुषहरूले कमाएर ल्याउने भएकोले गर्दा उनीहरूले कुनैपनि पेशा नअपनाएको पाइन्छ । आफ्नो घर र बालवच्चा मात्र हेर्ने गरेको अध्ययनको सिलसिलामा पत्ता लाग्यो ।

अध्याय छ

सुकुम्वासी महिलामा हुने घरेलु हिंसा र उनीहरुमा परेको प्रभाव

नेपालमा महिला विरुद्धको हिंसा विभिन्न प्रकारका छन् । त्यस मध्ये सुकुम्वासी महिलामा हुने हिंसा पनि एक हो । सुकुम्वासी महिलाहरुले पनि विभिन्न खालका हिंसाका शिकार हुनु परेको घटनाहरु अध्ययन मार्फत थाहा हुन पुगेको छ । मुख्यतः उनीहरु हिंसा पिडित हुनुमा गरिवी र आर्थिक अभावको कमि, शिक्षा र रोजगारीको राम्रो व्यवस्था नभएर नै हो । समाजमा जरा गाडेर वसेको पितृसत्तात्मक धारणा र प्रचलनहरु महिलाका लागि हनिकारक छन् । महिला विरुद्धको सामाजिक भेदभाव गरिवी महिलाहरुको कारक तत्व बनेको छ । सुकुम्वासी महिलाहरुको लागि कुनै पनि आर्थिक निति स्थानिय तहका महिलाहरु सम्म पुग्न नसक्नु, सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाहरुबाट महिलाका लागि हुने कार्यक्रमहरु अपुग हुने कारणले गर्दा पनि महिलाहरुको स्थिति कमजोर बन्दै जानुको साथै हिंसाका शिकार हुन पुगेका छन् ।

सुकुम्वासी महिलाहरुले अशिक्षित र गरिवी भएको कारणले गर्दा उनीहरुलाई परिवारका सदस्यले पनि कुटपिट गर्ने, गाली गर्ने, र श्रीमानको पिटाइ खाने छोरा नै पाउनु पर्छ भन्ने मानसिकताले ग्रसित हाम्रो समाजमा उनीहरुलाई छोरा नपाए घर बाट निकाल्ने जस्ता डरलाग्दा हिंसाको शिकार हुने गरेको छ । जसमा सुकुम्वासी महिलाहरुले शारिरिक र मानसिक रुपमा हिंसाहरु भोगिरहेका छन् शारीरिक हिंसामा कुटपिट, चोरीको आरोपबाट पिटाई खानु पर्ने, बलात्कार, सन्तान जन्माउन नै पर्ने बाध्यता, त्यसमा पनि छोरा नै जन्माउनु पर्ने छोरोलाई जन्म दिनसके अर्को विवाह गर्ने जस्ता हिंसाको शिकार हुनु परेको छ । त्यस्तै गरि मानसिक हिंसामा गाली गलौज अवाञ्छित शब्द प्रयोग गरि गालि गर्ने, भुठो आरोप लगाउने जिस्काउने, यौन सम्बन्धित यातना दिने पर्दछ ।

नेपाली समाजमा हिन्दु धर्म संस्कृति पितृसत्तात्मक दमन दर्शनको रुपमा रहेको छ । सयौ वर्ष देखि यहाँ चल्दै आएको हिन्दु धर्म र यसै सँग सम्बन्धित संस्कृतिको मूल्य मान्यताले समाजमा जरा गाडेको छ । राम चरित्र मानसमा भनिएको छ । मुख र बुद्धिहरु र महिलाहरु केवल पिटाईको लागि फिट हुन्छन्” यिनिहरुलाई बाबु, श्रीमान र छोरोले नियन्त्रणमा राख्नु पर्दछ । एउटा चर्चित उखान पेश गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । “ढिलै होस्

छोरै होस्” छोराको जन्मले स्वर्गको द्वार खुल्छ । छोरीहरु जन्मदै विनाशकारी भाग्य लिएर आएका हुन्छन् । यस्ता प्रकारका गलत सोचाइहरु हिन्दु समाजमा प्रशस्त पाइन्छ । जहाँ महिलाको स्थितिको बारेमा स्वतः रुपमा अनुमान गर्न सकिन्छ, कि महिलाहरु दविएर, पिल्सिएर र पिडित भएर रहेका छन् । नेपालमा महिलाको वर्तमानको स्थिति नाजुक कष्टप्रद रहेको कुरा जनसांख्यिक स्थिति, शैक्षिक स्थिति, आर्थिक स्थिति राजनैतिक स्थिति, वैवाहिक स्थिति, स्वास्थ्य स्थिति आदिको माध्यामबाट थाहा हुन्छकि महिलाका वर्तमान स्थिति अति नै कष्टदायक छ ।

६.१ सुकुम्वासी महिला वीच भेदभाव

लैङ्गिक विभेदको स्थिति विकराल अवस्थामा छ । यसका अलावा महिला महिला विच समेत भेदभाव रहेको छ । महिला महिला विचको मतभेदकै कारण लैङ्गिक समानता कायम गर्नमा समेत कठिनाई हुने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन । त्यसैले गर्दा यस क्षेत्रमा रहेको लैङ्गिक विभेद उजागर गर्ने क्रममा महिला महिला विचमा रहेको भेदभावलाई समेत स्थलगत अध्ययनका माध्यमद्वारा प्रष्ट पार्ने कोशिस गरिएको छ ।

तालिका : ६.१

सुकुम्वासी महिला वीचको भेदभाव

पिडक	पिडित	पिडित संख्या	प्रतिशत
सासु	बुहारी	४४	५५
नन्द-आमाजु	भाउजु बुहारी	२५	३१.२५
सौता	सौता	११	१३.७५
जम्मा		८०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७३

उक्त तालिका अनुसार महिलाहरु पुरुषबाट मात्र नभई महिला सदस्यबाट पनि पिडित भएको पाइयो । जसमा सासुबाट हिँसा पिडित हुनेहरुमा ५६.२५ प्रतिशत महिलाहरु छन् । त्यस्तै दोस्रोमा नन्द आमाजुबाट ३३.७५ प्रतिशत महिलाहरु पिडित भइरहेका छन् भने १० प्रतिशत महिलाहरु आफ्नै सौताबाट पिडित भएको पाइन्छ ।

महिला-महिलाविचको हिंसा पुरुषहरुले गर्ने हिंसा भन्दा विकराल रूपमा लिएको पाइन्छ । परिवारमा सासु नै घरको मुलीहुने भएकोले गर्दा सासुनै सर्वेसर्वा हुने भएकोले परिवारका सबै सदस्यलाई आफ्नो अधिनमा राख्न खोज्ने भएकोले यस्ता हिंसा बढि हुने गरेको पाइन्छ । जसमा घरको सबै काम बुहारीलेनै गर्नुपर्ने, छोरा जन्माउनै पर्ने, तथा प्रसस्त मात्रामा दाइजो ल्याउनु पर्ने जस्ता विभिन्न कारणले गर्दा सासु-बुहारी विचको हिंसा बढी मात्रामा हुने गरेको छ भने नन्द तथा आमाजुहरुले चाँही भाउजु-बुहारीको डाहा गर्ने तथा भए-नभएका कुराहरु आमा तथा दाजु-भाइलाई सुनाउने गर्दछन् जसले परिवारमा कलह उत्पन्न हुने गरेको पाइन्छ ।

नेपाली समाजमा पुरुषहरुले कुनैपनि कारण विना नै दोस्रो विवाह गर्न पाउने भएको हुनाले महिलाहरु यसबाट धेरै पिडित भएको पाइन्छ । विभिन्न धार्मिक मान्यता अनुसार मृत्युपछि स्वर्ग जान छोरा नै चाहिन्छ भन्ने मान्यताले गर्दा हाम्रो समाजमा पुरुषहरुलाई विवाह गर्न छुट दिइएको छ । पहिलो श्रीमतीबाट छोरा नभएमा, उनीबाट पुर्ण सन्तुष्टि प्राप्त नभएमा तथा अन्य विभिन्न बाहानामा दोस्रो विवाह गर्ने प्रचलन छ । जसले गर्दा महिला-महिला विच भगडा हुने, कुटपिट, अवाञ्छित शब्द प्रयोग गर्ने तथा घरबाट समेत निकालिदिने गरेको पाइन्छ । यसले नेपाली समाजमा महिलाहरु नै एक हुन नसकेको तथा उनीहरुले एक-अर्काको समस्या नबुझेको पाइन्छ ।

६.२ सुकुम्वासी महिला-महिला वीचको सम्बन्ध:

यस ठाउँमा विभिन्न जिल्लाबाट विभिन्न खालका जात, जाती, धर्म मान्ने मानिसहरु आएर बसेका छन् । जसले गर्दा यहाँ विभिन्न भाषा, धर्म, रितिरिवाज मान्ने मानिसहरु एकआपसमा मिलेर बसेको भएता पनि महिला महिला विच विभिन्न खालका कुराहरुमा भै-भगडा हुने गरेको पनि पाइयो । जसमा छोरा-छोरीको बारे तथा सँगै घरहरु जोडिएका र अरुका बारेमा नचाहिने चासो लिने प्रवृत्तिले गर्दा पनि एक आपसको सम्बन्ध विग्रिएको पाइयो ।

जसको परिवारमा आयआर्जन बढि छ उनीहरु त्यस वस्तिको सर्वेसर्वा जस्तो भएर अरुलाई हैकम लगाउँछन् । जसले गर्दा दुई वर्गको स्थापना भएको छ । गरिव सुकुम्वासी महिलाहरु उनीहरुबाट नै दविएका छन् । ति पिडित महिलाहरु आफ्नो आर्थिक स्थिति

कमजोर भएकोमा दुखि छन् । यस्ता विभिन्न कारणहरूले गर्दा नै उनीहरू भित्रै मनमुटाव हुने गरेको छ ।

६.३ पारिवारिक निर्णयमा महिलाको भूमिका

यस सुकुम्वासी टोलमा बस्ने विभिन्न जातजातिका सुकुम्वासी महिलाहरूमा पारिवारिक निर्णयमा महिलाहरूको भूमिका कति छ भन्ने सम्बन्धमा गरिएको स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ६.२

पारिवारिक निर्णयमा सुकुम्वासी महिलाको भूमिका

क्र.स.	विवरण	महिला संख्या	प्रतिशत
१.	ब्राह्मण	१२	१५.००
२.	क्षेत्री	१५	१८.७५
३.	रानाथारु	३२	४०.००
४.	मगर	११	१३.७५
५.	दलित	६	७.५०
६.	लामा	४	५.००
	जम्मा	८०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७३

पारिवारिक निर्णयमा महिलाको कति भूमिका रहेको छ भनी विवरण पत्ता लगाइएको छ । रानाथारु जातीमा ४० प्रतिशत महिलाहरूले आफ्नो घरको हरेक कुरामा निर्णय लिने गरेको पाइयो भने दोस्रोमा क्षेत्री १८.७५ प्रतिशत महिलाहरूले र १५ प्रतिशत ब्राह्मणमहिलाहरूले, तेस्रोमा मगर १३.७५ प्रतिशतले आफ्नो घरको विभिन्न कुराहरूमा निर्णय गर्ने गरेको पाइयो । त्यसैगरी दलित तथा लामा जातीका महिलामा १२.५० प्रतिशत ले मात्र आफ्नो पारिवारिक कुरामा निर्णय गर्ने गरेको पाइयो ।

नेपाल एक पुरुषप्रधान वा पितृसत्तात्मक समाज भएकोले गर्दा जुनसुकै वर्गको परिवारमा पनि महिला पछि परेका र महिलाहरूका कुनै पनि सानो भन्दा सानो कुरामा पनि पुरुषहरूले नै निर्णय गर्ने गरेको पाइन्छ । जुनसुकै जातमा पनि महिलाहरू पछि परेका छन् ।

रानाथारु जातीहरूमा पुरुषहरू घरबाहिरका काममा व्यस्त हुने भएकोले गर्दा पनि महिलाहरूले घरको वा आफ्नो कुनैपनि निर्णय लिन सक्छन् भने बाहुन, क्षेत्री महिलाहरू घरायसी कुरामा जस्तै छोरा छोरीको शिक्षा, व्यक्तिगत तथा घरायसी कार्यहरूमा उनीहरूले निर्णायक भूमिका खेल्दछन् । अन्य जातमा चाँही पुरुषहरूनै हरेक कुरामा सर्वेसर्वा भएर महिलाको निर्णयलाई वेवास्था गरेको पाइन्छ ।

६.४ सुकुम्वासी महिलाहरूको सन्तान जन्माउने निर्णय प्रकृया

सुकुम्वासि टोलमा रहेका विभिन्न जात जातिका महिलाहरूमा सन्तान जन्माउन महिलाहरूले निर्णय गर्ने गरेका छन् कि छैनन् भनि सोधिएको प्रश्नको उत्तरको आधारमा तलको तथ्याङ्कमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ६.३

सुकुम्वासी महिलाहरूको सन्तान जन्माउने निर्णय प्रकृया

जातजाति	महिला संख्या	प्रतिशत
ब्राह्मण	२१	२६.२५
क्षेत्री	२७	३३.७५
रानाथारु	७	८.७५
मगर	९	११.२५
दलित	५	६.२५
लमा	११	१३.७५
जम्मा	८०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७३

अनुसन्धानको क्रममा सन्तान जन्माउन महिलाहरूको निर्णयले कति भूमिका खेलेको छ भनी विवरण लिने प्रयास गरिएको छ । जस अनुसार क्षेत्रीहरूमा ३३.७५ प्रतिशत महिलाहरूले सन्तान जन्माउने निर्णय गर्ने गरेका छन् भने ब्राह्मण महिलाहरू दोस्रो स्थानमा २६.२५ प्रतिशत रहेका छन् । त्यसैगरी लामा महिलाहरूमा १३.७५ प्रतिशत महिलाहरूले निर्णय गर्ने गरेका छन् र सबैभन्दा कम दलित समुदायमा निर्णय गर्ने गरेको पाइयो ।

महिलाहरूले गर्भ धारण गरेपनि त्यसलाई जन्म दिने वा नदिने भन्ने सम्बन्धमा पुरुषहरूकै निर्णय हुने गरेको पाइन्छ । क्षेत्री तथा बाह्यमण परिवारमा महिलाहरूले नै यस्ता कुरामा निर्णय गर्न सक्छन् । किन भने उनीहरू केही मात्रामा भएपनि शिक्षित वा तथाकथित ठूला जात भएकाले पनि पुरुषहरूको नियन्त्रण कमै हुने भएकोले पनि हो भने अन्य जातीहरूमा पुरुषहरू भन्दा महिलाहरू अन्य कुरामा आफै निर्णय गर्न सक्ने भएपनि बच्चा जन्माउने कुरामा चाँही पुरुषको भुमिका बढी भएको देखिन्छ । उनै पुरुषवादी समाज भएकोले पनि छोरा जन्माउनै पर्ने बाध्यताले गर्दा ५ वटी छोरी हुँदा पनि छोरा जन्माउनै पर्ने बाध्यता समेत परेको छ अर्कोतिर छोरा नजन्माउँदा सौता ल्याउने डरले पनि नचाहदाँ नचाहदैं पनि धेरै सन्तान जन्मन पुग्दछन् । दागवती दिएमा मरेपछि स्वर्ग पुगिन्छ भन्ने धार्मिक मान्यताले गर्दा पनि महिलाले आफ्नो गर्भधारण गर्ने र सन्तान जन्माउने जस्तो नितान्त व्यक्तिगत निर्णयमा समेत पुरुषको निर्णायक भुमिका नै बढी देखियो ।

६.५ गर्भपतन सम्बन्धि महिला अधिकारको अवस्था

सुकुम्वासी वस्तीमा महिलाहरूको गर्भपतन उनीहरूको निर्णयको वारेमा प्रश्न गर्दा उनीहरूबाट प्राप्त विवरणलाई निम्न तालिकामा देखाईएको छ ।

तालिका ६.४
महिला र गर्भपतन अधिकार

शिर्षक	संख्या	प्रतिशत
गर्भ पतनको अधिकार दिनु हुन्छ	३५	४३.७५
गर्भ पतनको अधिकार दिनु हुन्न	१९	२३.७५
पश्चिम छाडा संस्कृति भित्रिन्छ	१२	१५.००
उत्तर नदिने	१४	१७.५०
जम्मा	८०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७३

माथिको तालिकामा महिलाहरूलाई गर्भपतन गर्न दिनु हुन्छ अथवा हुँदैन भनी जानकारी लिन खोज्दा अधिकार दिन हुन्छ भन्नेहरू ४३.७५ प्रतिशत महिलाहरू रहेका छन् भने अधिकार दिनु हुन्न भन्नेमा २३.७५ प्रतिशत महिलाहरू रहेका छन् । त्यसैगरी यहि प्रश्न सोध्दा उत्तर नदिने महिलाहरू १७.५० प्रतिशत र महिलाहरूलाई यस्तो अधिकार दिएमा

समाजमा नकारात्मक र पश्चिमी छाडा संस्कृति भित्रिन्छ, भन्नेहरु १५ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसबाट के कुरा प्रष्ट हुन्छ भने केहि शिक्षित वा देखे-सुनेका महिलाहरु गर्भपतन गराउन पाउनुपर्छ भन्ने विचार व्यक्त गर्दछन् भने अन्यले चाहि यो पाप हो र यसो गरेमा मरेपछि नर्गमा पुग्छन् साथै छोरा छोरी विभिन्न र समाजमा छाडा संस्कृति भित्रिन्छ, भन्ने मान्यता रहेको पाइयो ।

हाल आएर विश्वमा नै गर्भपतन वा भ्रुण हत्या गर्ने प्रचलन दिन प्रतिदिन बढिरहेको छ । अझ हाम्रो जस्तो विकाशोन्मुख र रूढीवादी परम्पराले गर्दा छोरा जन्माउनै पर्ने मानसिकता भएको कारणले गर्दा पनि भ्रुण हत्याको प्रचलन बढेको पाइन्छ । यसले गर्दा समाजमा महिला पुरुष विच असन्तुलन उत्पन्न हुन थालिसकेको छ । पितृसतात्मक समाज भएको कारणले हरेक पुरुषले छोराको चाहना गरेका हुन्छन् जसको मुख्य कारण आफ्नो वंश लाई अगाडि बढाउनु हो । त्यसले गर्दा पनि अहिले हाम्रो समाजमा गर्भपतन भन्ने शब्द दिन प्रतिदिन लोकप्रिय हुदै गईरहेको छ । यसले गर्दा अहिले हरेक परिवारमा पारिवारिक कलह जव हिंसाहरु वृद्धि हुदै गएका छन् । छोराको चाहामा हरेक दिन महिलाहरुले घरेलु हिंसा वा शारिरिक हिंसा, मानसिक हिंसाका शिकार हुन पुगेका छन् । यसले समाजमा विकृति पनि भित्रिएको छ । अहिले समाजमा विवाह नगरीकन नै गर्भवती भएमा गर्भपतन गराउने र विवाहितहरुमा पनि छोरा-छोरीको लिङ्ग पहिचान गरी छोरी भएमा गर्भपतन गराउने र छोरा भएमा गर्भ राख्ने चलन बढेको छ ।

६.६ पारिवारिक हिंसा र महिला

हिंसाबाट पिडित महिला नभएको सायदै कुनै समाज होला । कुनै पनि वर्ग चाहे त्यो धनी वर्ग होस वा गरिव सबै वर्गमा हिंसात्मक घटनाको शिकार महिलाहरु हुने गरेका छन् । यसै सम्बन्धमा गरिएको स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त विवरणलाई तलका तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ६.५
पारिवारिक हिंसामा महिला

शिर्षक	संख्या	प्रतिशत
मानसिक	६१	७६.२५
शारीरिक	१९	२३.७५
जम्मा	८०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७३

उक्त तालिकामा महिलाहरूले शारीरिक हिंसा भन्दा मानसिक हिंसा बढि भोगेको पाइयो । जसमा ७६.२५ प्रतिशत महिलाहरू मानसिक हिंसाका शिकार भएको देखिन्छ भने २३.७५ प्रतिशत महिलाहरू शारीरिक हिंसाको शिकार हुन पुगेको देखिन्छ ।

यसरी महिलाहरू परिवार भित्रै विभिन्न खालका मानसिक हिंसा सहन बाध्य भएको पाइन्छ । जसमा आफ्नै श्रीमान तथा परिवारका अन्य सदस्यहरूबाट पिडित भइरहेको हुन्छन् कसैलाई पनि व्यक्त गर्न सकेका हुँदैनन् । यसले गर्दा उनीहरू मानसिक रोगबाट समेत ग्रसित हुँदै गएका छन् तर उनीहरूलाई मानसिक रोगी हुँदै गएको कुरा समेत थाहा हुँदैन । त्यसैगरी त्यस क्षेत्रका महिलाहरू कामको शिलशिलामा घरबाट बाहिर जाने क्रममा काम गर्न गएको ठाउँमा पनि मानसिक र शारीरिक हिंसाको शिकार भएको पाइन्छ । जसमा उनीहरूलाई चोरीको आरोप लगाउने, राम्रो काम नगरेको भनी गाली गर्ने, घर मालिकबाटै बलात्कृत हुने, जिस्काउने, र जवरजस्ती शारीरिक सम्बन्ध राख्न खोजेको समेत पाइयो ।

त्यस्तै गरी महिलाहरूले विभिन्न किसिमका शारीरिक यातना भोगी रहेका हुन्छन् । जसमा कुटपिट, आगजनी गर्न खोज्ने, खान नदिने जस्ता हिंसाहरू भोग्न त्यस क्षेत्रका महिलाहरू बाध्य छन् ।

६.७ महिला माथिको हिंसाका प्रकारहरू

नेपाली महिलाहरू विभिन्न किसिमले विभिन्न प्रकारका हिंसाबाट पिडित भएको पाइन्छ । प्राय शारीरिक तथा मानसिक रूपले पिडित हुने महिलाहरू मध्ये कतिले हिंसा सहेर घर मै बस्दछन् भने कति महिलाहरू सहयोगका लागि विभिन्न संस्थामा पुग्ने गर्दछन् । अध्ययनका क्रममा देखिएका उत्तरदाता महिलाले भोगेको हिंसाका प्रकारलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ६.६

सुकुम्वासी महिला माथि हिंसाको प्रकार

शिर्षक	संख्या	प्रतिशत
कुटपिट (लोग्ने, अन्य)	२७	३३.७५
गाली गलौज (घर, अन्य ठाउँमा)	३७	४६.२५
बलात्कार (श्रीमान्, अन्य पुरुष)	१६	२०.००
जम्मा	८०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७३

माथिको तालिका अनुसार उत्तरदाता महिलाहरू कुटपिट, गालिगलौज र बलात्कार जस्ता हिंसाबाट पिडित भएको पाइयो । जसमा सबै भन्दा धेरै प्रतिशत घर वा अन्य ठाउँमा गरिने गालि गलौजको हिंसा ४६.२५ प्रतिशत रहेको पाइयो भने आफ्नै लोग्ने तथा रक्सि सेवन गरेको बेलामा परिवारका सदस्य वा अन्य व्यक्तिबाट कुटपिट हुने महिलाहरू ३३.७५ प्रतिशत रहेका छन् । त्यस्तै गरी श्रीमान वा अन्य पुरुषबाट बलात्कृत हुने महिलाहरू २० प्रतिशत रहेको पाइयो । प्रस्तुत अध्ययनबाट के देखिन्छ भने सामान्य कुटपिट तथा गालि गलौजबाट हुने हिंसालाई महिलाहरूले सहेर घरमै बस्ने गर्दछन् असह्य परेको अवस्थामा मात्र उपचार तर्फ लाग्ने गर्दछन् । जसमा कानूनी परामर्शका कुराहरू पर्दछ ।

सुकुम्वासी महिलाहरूमा प्रायजसो गाली गलौज जस्ता हिंसाहरू बढी हुने गरेको पाइन्छ । जसमा आफ्नै परिवारका सदस्यहरूबाट अपमान जन्य शब्दहरू प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । यसको अलावा घर भन्दा बाहिरका मानिसहरूबाट पनि यस्तो खालको हिंसा हुने गरेको छ । महिलाहरूको शारीरिक बनावट कमजोर हुने भएकोले उनीहरूलाई कसैले वा श्रीमानले कुटपिट गर्दा पनि प्रतिकार गर्न सक्दैनन् । जसको कारण प्रतिकार गर्न नसक्ने भएकाले श्रीमान तथा बाहिरि वा अन्य व्यक्तिहरूबाट पनि बलात्कृत हुन पुगेका छन् ।

६.८ महिला अधिकार र नियम कानून

महिला विरुद्ध हुने गरेका घरेलु हिंसा विरुद्ध बनाइएका कानूनहरू पनि अपूर्ण छ । यसले महिलाहरूलाई माथि उठाउन कुनै पनि सहयोगी भूमिका खेलेको छैन । उनीहरूले भोगेका हिंसाका प्रकारहरू, उनीहरूको निर्णय गर्न सक्ने अधिकार, महिला-महिला विच हुने

भेदभाव महिला सम्बन्धि बनेका कानूनका सम्बन्धमा उनीहरूलाई जानकारी भए नभएको कुराहरु तथ्याङ्कको माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ

प्रायः जसो पढे लेखेका महिलाहरूलाई पनि महिला अधिकार र कानूनको बारेमा त्यति ज्ञान भएको छैन । अझ नेपालमा महिलाहरूमा शिक्षाको पहुँच पुगिसकेको छैन । त्यसमा पनि महिला कानून र अधिकारको बारेमा सुकुम्वासी महिलाहरूलाई कतिको थाहा छ भनेर स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त विवरणलाई तलको तालिका मा देखाइएको छ ।

तालिका ६.७

महिला अधिकार र नियम कानून

शिर्षक	संख्या	प्रतिशत
महिला अधिकार र कानून सम्बन्धी थाहा छ	१३	१६.२५
महिला अधिकार र कानून सम्बन्धी थाहा छैन	६७	८३.७५
जम्मा	८०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७३

तालिका नं. ६.७ अनुसार सुकुम्वासी महिलाहरु अशिक्षित भएका कारण उनीहरूलाई कुनै पनि महिला अधिकार र कानून सम्बन्धि थाहा नभएको पाइयो जसमा ८३.७५ प्रतिशत महिलाहरु छन् । त्यस्तै गरी १६.२५ प्रतिशत महिलाहरूलाई पनि कानून सम्बन्धि सामान्य ज्ञान भएको पाइयो ।

यसरी उत्तरदाता महिलाहरुबाट तथ्याङ्क संकलन गर्दा कानून सम्बन्धि सामान्य ज्ञान मात्र जानकारी भएको र उक्त कुरा पनि टि.भि. तथा रेडियोबाट मात्र सुनेको पाइयो । उनीहरु गरिव तथा अशिक्षित र कुनै पनि ठाउँमा आफ्नो पहुँच नपुगेको कारणले गर्दा महिलाहरुको लागि पनि कानून बनाउनु पर्छ भन्ने कुनै पनि किसिमको ज्ञान नभएको पाइयो । उनीहरु सुकुम्वासी भएको कारणले गर्दा कसैले पनि सहयोग गर्दैन र कानून पनि उनीहरूलाई चाहिँदैन भन्ने मानसिकता र कानून सम्बन्धि कुनै पनि ज्ञान नभएकोले गर्दा सुकुम्वासी महिलाहरूलाई आफुलाई अपठ्यारो पर्दा कुनै पनि कानूनले सहयोग गर्दैन भन्ने मानसिकताले गर्दा उनीहरु हिंसा भोग्न बाध्य छन् ।

६.९ सुकुम्वासी महिलामा परेको प्रभाव

नेपालमा महिला विरुद्धको हिंसा एउटा मुख्य सामाजिक समस्या हो भनेर पहिचान भई सकेको अवस्था छ । तथापि यस्ता अपराध विरुद्ध स्पष्ट र कार्यान्वयन गर्न सकिने किसिमको ऐन कानूनको अभाव यथावत नै छ । आज सम्म पनि महिलाहरुले आफुलाई परेको अन्यायमा पनि उचित न्याय पाउन सकेका छैनन् । सम्बन्धित निकायले अब्बै उचित ध्यान दिन सकेको अवस्था छैन ।

सुकुम्वासी महिलाहरुले आफुलाई कसैले बलात्कार गर्न खोज्यो र त्यसको प्रतिकार गरेर प्रहरी समक्ष उजुरी गर्न गयो भने पनि उल्टै प्रहरीले सुकुम्वासी महिलालाई गालि गर्ने “तँ नै त्यस्तो काम गर्छस, किन उजुरी लेख्नु प्यो” भन्ने जस्ता अविन्ध्यत शब्द प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । सुकुम्वासी महिलाहरुले आफु माथि भएको अपराधिक कार्य जस्तै लोग्नेले पिटेको बेलामा, रक्सि खाएर जलाउन लाग्यो भनेर उजुरी लिएर जाँदा पनि प्रहरीबाट कुनै सहयोग नपाएको उल्टै गाली खानु परेको कुरा यस अध्ययनको सिलसिलामा थाहा भयो ।

यसरी हेर्दा प्रहरी जस्तो जनतालाई शान्ति सुरक्षा प्रदान गर्न खट्ने संस्थाले पनि सुकुम्वासी भएको अथवा गरिव भएको कारणले आफ्नो वा सुकुम्वासी महिलाहरुको समस्या समाधानमा कुनै पनि चासो नदेखाएकोले गर्दा उनीहरु अहिले पुलिस चौकी अथवा प्रहरी कार्यालय नै जाँदैन् । कुनै ठूलो कानूनी समस्या जस्तो श्रीमानलाई छोडपत्र दिनु प्यो अथवा कुनै समस्या प्यो भने उनीहरु सल्लाह लिन अहिले महिला आयोग, र जिल्ला प्रशासन कार्यालय जाने गरेको पाइयो । अर्कोतिर आफु काम गर्न जाने ठाउँमा विभिन्न किसिमका शारीरिक र मानसिक हिंसा हुने भएता पनि काम खोसिने डरले तथा समाजबाट वहिष्कृत समेत हुनु पर्ने डरले कुनै पनि किसिमको उजुरी दिन नचाहेको देखियो । उनीहरु अशिक्षित भएको कारणले र सल्लाह सुझाव दिने पनि कोही नभएकोले महिला सम्बन्धि कुनै पनि ऐन-कानून बारेमा थाहा नभएको पाइयो । यति सम्म कि उनीहरुमा हिंसा भइरहेको छ भन्ने कुरा समेत थाहा नभएको पनि यस अध्ययनबाट पत्ता लाग्यो । यस्तो किसिमको व्यवहारले गर्दा सुकुम्वासी महिलाहरुमा विभिन्न किसिमका मानसिक प्रभाव परेको पाइन्छ, जसले गर्दा उनीहरुमा नकारात्मक सोचाई आई आत्मा हत्या समेत गर्न खोज्दछन् ।

अध्ययन सात सारांश र निष्कर्ष

७.१ सारांश

महिला माथि हुने शारिरिक यातना मात्र नभई मानसिक, धार्मिक, कानूनी रुपका यातनालाई पनि महिला विरुद्धको हिंसा मान्नु पर्ने हुन्छ । वास्तवमा महिलाहरु कस्ता प्रकारका हिंसाबाट पिडित हुने गरेका छन । उनीहरुले भोगीरहेका हिंसाका कारणहरु उनीहरुको सामाजिक आर्थिक पृष्ठभुमि कस्तो रहेको छ भन्ने तथ्यलाई यस अध्ययनमा समस्याको रुपमा लिइएको छ । छनौट महिलाले भोगेका हिंसाको प्रकार हिंसा प्रतिको उनीहरुको धारणा, समाधानका उपायहरु पत्ता लगाउने उद्देश्य अध्ययनका क्रममा थियो । महिला शसक्तिकरणमा लागि परेका संस्थाहरुका साथै निति निर्माण कर्ताहरु सानै क्षेत्रको भएपनि महिला हिंसाको अवस्था तथा कारणहरुको जानकारी दिइ सोको निवारणका निमित्त मद्दत पुऱ्याउन अपेक्षा अध्ययनका क्रममा लिइएको छ । अध्ययन संग सम्बन्धित विभिन्न पत्रपत्रिका प्रकाशित लेख रचना, प्रतिवेदन विद्वानहरुको भनाई, कानूनी प्रावधान आदि बारे अध्ययनका क्रममा समिक्षा गरिएको छ ।

शहरीकरणसंगै वढ्दै गएको शहरी गरिबहरु जो धनगढीको विभिन्न स्थानमा सुकुम्वासीको रुपमा बसोबास गर्दै आएका छन् । त्यसै सिसिलामा त्यस क्षेत्रका महिला विरुद्ध हुने गरेका घरेलु हिंसासंग सम्बन्धित रहि यो अध्ययन गरिएको छ । यसमा मूलतः सुकुम्वासी महिलाहरुको भूमिका के-कस्तो रहेको छ भन्ने सम्बन्धमा केन्द्रित रहेर अध्ययन गरिएको छ ।

यस अध्ययनका लागि आवश्यक सूचनाहरु संकलन गर्न अन्तरवार्ताबाट प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । जसमा अवलोकन, प्रश्नसुचि/अन्तर्वार्ता, व्यक्तिगत अध्ययन र द्वितीय तथ्याङ्क अन्तर्गत सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाका प्रकाशित तथा अप्रकाशित तथ्याङ्कहरु प्रयोग गरिएको छ । यस सुकुम्वासी टोलमा जम्मा ६१५ जनसंख्या भएको पाइयो । जसमा महिलाहरु २७० र पुरुषहरुको संख्या २०५ रहेको छ तथ्याङ्क संकलन गर्दा सम्पूर्ण महिलालाई लिन असम्भव भएकोले नमुना छनौट विधि अन्तर्गत ८० जना महिलाहरुको मात्र तथ्याङ्क लिइएको छ । यस्ता तथ्याङ्कहरु अनुसन्धानको उद्देश्य अनुरूप सुकुम्वासी

महिला माथि हुने गरेको घरेलु हिंसा र त्यसको कारण अध्ययन गर्न, घरेलु हिंसा पिडित महिलाहरूको सामाजिक आर्थिक अवस्थाको अध्ययन गर्ने, महिला विरुद्ध हुने गरेको घरेलु हिंसाका विरुद्ध बनाइएका कानून बारे पिडित महिलाहरूको सचेतना बारे जानकारी प्राप्त गरिएको छ । अध्ययनमा परेका सुकुम्वासी महिलाहरूको जातिगत तथ्याङ्कको आधारमा हेर्दा यहाँ बस्नेहरूमा सबै भन्दा बढी मगर ३० प्रतिशत दोस्रोमा दलितहरू १८.७५ प्रतिशत र सबभन्दा कम लामा १० प्रतिशत व्यक्तिहरू बसोवास गरेको पाइयो । उमेरगत आधारमा हेर्दा महिला ३० देखि ४४ वर्ष उमेर समूहका २९.२६ प्रतिशत छन् । ० देखि १४ वर्ष उमेर समूहमा २२.७९ प्रतिशत बालबालिकाको संख्या रहेको छ । त्यस्तै गरी पुरुषमा ३० देखि ४४ वर्ष उमेर समूह भित्र ३१.४८ प्रतिशत रहेका छन् भने ० देखि १४ वर्ष उमेर समूहमा २४.०७ प्रतिशत रहेका छन् । यसरी समग्रमा हेर्दा ३० देखि ४४ उमेर समूहको जनसंख्या नै बढी अर्थात् २९.२६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

साक्षरताको आधारमा वर्गिकरण गर्दा निरक्षर महिलाहरूको संख्या धेरै अर्थात् ७३.७५ प्रतिशत रहेको र साक्षर महिलाहरूको संख्या २६.२५ प्रतिशत रहेको पाइन्छ । त्यसमा पनि साधारण नेपाली अक्षर पढ्न सक्ने महिलाहरूको संख्या बढी छ । पारिवारिक संरचनाको आधारमा संयुक्त परिवारमा बस्नेहरू ५८.७५ प्रतिशत रहेको पाइयो । यस वस्तीमा देशका विभिन्न क्षेत्रबाट आई बसोवास गरेका सुकुम्वासीहरूको विवरण लिदां सबै भन्दा बढी भापाबाट ३० प्रतिशत र डोटी जिल्लाबाट २३.७५ प्रतिशत मानिसहरू आएर बसेको पाइयो जसमा बैतडीबाट ६.२५ प्रतिशत सबभन्दा कम प्रतिशतले बसोवास गरेका छन् ।

सुकुम्वासी महिलाहरूको आर्थिक अवस्थाको बारेमा जानकारी लिदां उनीहरूको आर्थिक अवस्था कमजोर रहेको पाइयो । यस अध्ययनमा अर्काको घरमा गई घरायसी कामकाज गर्ने महिलाहरू ३३.७५ प्रतिशत छन् भने ज्याला मजदुरी गर्नेहरू २८.७५ प्रतिशत महिलाहरू रहेका छन् । कुनै पनि आय आर्जनका कामनगरी घरमा नै बस्ने महिलाहरू ७.५० प्रतिशत रहेका छन् ।

सुकुम्वासी बस्तीमा आश्रित महिलाहरूको आफ्नो पैतृक सम्पत्ति नभएको र पुरुष सँगको विवाह नै प्रमुख कारण हो । महिलाहरूको आर्थिक अवस्था कमजोर भएको कारणले गर्दा शिक्षामा उचित लगानी गर्न नसक्दा राम्रो रोजगारीको अवसरबाट बन्चित हुनु परेको छ जसले गर्दा उनीहरू अरुको घरमा काम गर्न जान बाध्य भएका छन् । त्यसै कारणले गर्दा

उनीहरु आफ्नो घर तथा घर भन्दा बाहिर पनि हिंसाको शिकार हुन परेको छ । सुकुम्वासी वस्तीमा बस्ने महिलासँग स्वास्थ्यको बारेमा जानकारी लिदां धेरै जसो महिलाहरु स्त्री रोगबाट ग्रसित वा पिडित भएका छन् यसको अलावा दम, खोकी, क्षयरोग जस्ता रोग पनि लागेको छ । आर्थिक अभावको कारण उनीहरुले उचित उपचार गराउन सकेका छैनन् ।

सुकुम्वासी वस्तीमा विभिन्न क्षेत्रबाट आएर वसोवास गरेका जाति जनजातिका मानिसहरु विच एकता भएपनि महिला महिला विच विभिन्न कुरामा भै-भगडा हुने गरेको पाइयो । यस वस्तीमा कानूनी सेवाको अभाव यथावतै छ । आज सम्म पनि महिलाहरुले आफुलाई परेको अन्यायमा उचित न्याय पाउन सकेका छैनन् ।

७.२ निष्कर्ष

छनौटका अधिकांश महिलाहरु अशिक्षित तथा सामान्य शिक्षित मात्रै रहेको पाइयो भने रुढिवादी सामाजिक मानसिकतामा हुर्केका कारण आफ्नो अधिकार प्रति अनभिज्ञ रहेको पाइयो । छनौटको अधिकांश महिलाको स्पष्ट आयआर्जको वाटो नभएका कारण आर्थिक रुपमा श्रीमान तथा परिवार प्रति निर्भर रहदै आएको तर हालको अवस्थामा आएर भने सिलाई , वुनाई , जस्ता सिपमुलक तालिममा संलग्न हुन थालेको पाइन्छ ।

यस अध्ययनको पहिलो उद्देश्य अनुसार त्यहाँका सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था विश्लेषण गर्नु रहेको थियो । उक्त स्थानमा सुकुम्वासीहरु बस्नुको कारणमा आफ्नो आर्थिक हैसियत तथा सुरक्षित स्थान ठान्नुले सो स्थानमा व्यक्तिहरुको संख्या वृद्धि हुदै गयो । विस्तारै छाप्राको संख्यामा पनि वृद्धि हुदै जाने क्रममा उनीहरुले वरपरका मानिसको हेपाइ, सरकारी तथा स्थानिय निकायबाट उठीवास गर्न सक्ने असुरक्षा महसुस भए पछि संगठित भई उक्त टोलको सुधार, सरसफाई र विकास निर्माणका कार्य थालनी गरिएको पाइयो ।

सुकुम्वासी महिलाहरुको अध्ययनको सिलसिलामा त्यस ठाउँमा वसोवास गरेका महिलाले भोगेका हिंसाको कुरा गर्दा सर्वप्रथम उनीहरु गरिव र अशिक्षित भएकोले गर्दा सामान्य महिलामा भन्दा सुकुम्वासी महिलामा बढि घरेलु हिंसा भएको पाइयो ।

सुकुम्वासी वस्तीमा बस्ने महिलाहरुको आर्थिक अवस्था अति नै कमजोर भएको पाइयो । सो वस्तीमा बस्ने महिला अशिक्षित भएकोले गर्दा राम्रो रोजगार र कुनै पनि तालिम लिन पाएका छैनन जसले गर्दा उनीहरु आफैले कुनै पनि रोजगार गर्न सक्दैन । आर्थिक अवस्था सुदृढ पार्न अथवा आफ्नो परिवारको लागि पैसा कमाउन सुकुम्वासी

महिलाहरु अरुको घरमा गएर विभिन्न खालको काम गर्दछन् । अरुको घरमा गएर काम गर्दा सुकुम्वासी महिलाहरुले विभिन्न खाले हिंसाको शिकार हुन पुगेका छन् जसमा, जर्वजस्तिकरणी, जिस्काउने, बलात्कार, चोरीको आरोप आदि भएको पाइयो । सुकुम्वासि वस्तीमा वस्ने प्राय सबै जसो मानिसहरु अशिक्षित र बेराजगार छन् त्यसले गर्दा उनीहरु जहिले पनि तास खल्ने, जाँड रक्सि खाने गर्दछन् । जसले गर्दा महिलाहरुलाई रक्सि खाएर कुटपिट गर्ने, बलात्कार गर्ने, हिंसाहरु उनीहरुकै श्रीमान वाट हुने गरेका छन् ।

सुकुम्वासी महिलाहरु एक आपसमा पनि भगडा गर्ने गरेको पाइयो जसले गर्दा महिला महिला बीच भनाभन र भगडा हुने गरेको पाइयो । यस्तो हिंसाहरु आफ्नै परिवारका महिलाहरु तथा अन्य बाहिरका महिलाहरुवाट पनि हुने गरेको पाइयो । सुकुम्वासी महिला महिला बीच भगडा ठूलो रूप लिए पछि उनिहरुको सहयोगकोलागि प्रहरी चौकिमा जाने गरेको पाइयो । पुलिस चौकिमा गएपनि कुनै पनि किसिमको सहयोग नगरेको कारण उनिहरुमा मानसिक प्रभाव परेको देखिन्छ ।

सन्दर्भ-सूचि

पुस्तकहरु:

आचार्य, मिना (२०५५), वीमिन द इकनमी दि कि इस्युज

उप्रेती, अरुणा (२०५७), *महिलाको व्यथा*, साधना, कामना प्रकाशन, काठमाडौं,
पृ ७०-७६ ।

कार्की, शुशिला (२०५६) *महिला बेचबिखन र घरेलु हिंसा सुरक्षा अधिकार*, न्यायदुत,
पैरवी प्रकाशन, काठमाडौं, पृ.१-६ ।

थपलिया, शान्त (२०५८), *महिला विरुद्धको अपराध र नियन्त्रण सम्बन्धि कानूनी पक्ष*,
प्रतिवेदन, न्याय सेवा आयोग सचिवालय, (परिशिष्ट-८), पृ-५७ ।

नसरिन, तसलिमा लज्जा, (२०५४): मकालु बुक्स एण्ड स्टेसनरी, काठमाडौं ।

नसरिन, तसलिमा (२०५२), *आइमाइको हकमा*, एशिया पब्लिकेशन, काठमाण्डौ ।

नेपालको संविधान, २०७२

नेपाल पुनर्वास कम्पनी (२०५८) ।

मल्ल, सपना (२०६०), *यौनजन्य दुव्यवहार*, प्रतिवेदन, लैङ्गिक समनताको
मुलपवाहिकरण कार्यक्रम, पृ.-१४ ।

मानन्धर, लक्ष्मी केशरी, भट्टचन कृष्णबहादुर (२००१), *जेण्डर एण्ड डेमोक्रेसी इन
नेपाल*, काठमाण्डौ, सेन्ट्रल डिपार्टमेन्ट अफ होम साइन्स वीभिज स्टडीज
प्रोग्राम ।

यमी, हिसिला/भट्टराई वावुराम (२०५५) *मार्क्सवाद र महिला मुक्ति*, उत्प्रेरक
प्रकाशन, काठमाडौं ।

सोधपत्रहरु:

राजभण्डारी , रेणु, (२०५५), पारिवारीक हिंसा र महिला स्वास्थ्य, सयपत्री, वर्ष २ पौषा
राय, कौशल कुमार (१९७६), भारतीय सामाजिक विचार धारा, नविन प्रकाशन मन्दीर
रिजाल, शिव प्रशाद (२०५६), नेपाली महिलाको वर्तमान अवस्था समस्या र समाधान,
न्यायदुत, पैरवी प्रकाशन काठमाडौं ।

लुमन्ति संस्था (२०५१), सुकुम्बासीहरुको अवस्था विष्लेषण प्रतिवेदन ।

सुकुम्बासी समस्या समाधान आयोग (२०५०, सुकुम्बासी समाधान आयोगको संक्षिप्त
सिंहावलोकन एवं कार्य प्रगती विवरण, सुकुम्बासी समस्या समाधान आयोगको
कार्यालय, सिंहदरवार ।

सुवेदी, हरि (२०५७), “लैङ्गिक न्याय सन्दर्भ केहि विभेदपूर्ण कानुनहरु”

संयुक्त राष्ट्रसंघको घोषणापत्र, १९९३

संयुक्त राष्ट्रसंघिय साधारण सभा, १९९६

स्थलगत अध्ययन, (२०६८) ।

प्रतिवेदनहरु :

Bhasin, Kamala (1993) , **What is Patriarchy**, Kali for women, New
Delhi

Bista Dor Bhadr (1987). **People of the Nepal**. Ratnapustak Bhandar.

Eirik Bryld, Aug, 2001 the Kathmandu Post.

Gurung, Lchha Kumari, (1999). **Domestic Violence Against Women
in Squatter Settlements of Pokhara City**. Unpublished
M.A. Thesis Submitted to the Central Department of
Sociology /Anthropology TU Kathmandu Nepal.

Regmi, Sonali, (2000). Annual Survey of Nepalese Law. **Status of
Women Under the Present Legal System**. In Kumar Regmi

(eds), Kathmandu, Nepal Bar council, united Graphic printers, P.N. 361-385.

United Nation's Department of Public Information (1983). **Building for homeless.** The International Year of Shelter for the Homeless.

पत्रिकाहरु / विभिन्न तथ्यांकहरु:

कान्तिपुर दैनिक पत्रिका, २०६९

केन्द्रिय तथ्यांक विभाग, २०६८

राष्ट्रिय योजना आयोग, २०५०

न्यायका लागी आवाज, केन्द्रित महिला कानुनी सहायता समिति, वर्ष १ अंक १, जेष्ठ-कार्तिक ०५८, काठमाडौं ।

विश्व स्वास्थ्य संगठन, १९९७

श्रेष्ठ, ज्ञान्द्र बहादुर (२०५०), *मुलुकी ऐन एक टिप्पणी*, काठमाण्डौ, पैरवी प्रकाशन ।

भट्टराइ, कृष्ण, (२०६१), छोरो जन्माउनेका लागी तेश्रो सौताको स्वागतमा तयार छिन् गुजकी, नेपाल समाचारपत्र, कामना प्रकाशन, काठमाडौं ।

महिला विरुद्धको सबै प्रकारको भेदभाव उन्मुलन गर्ने महासन्धी CEDAW,(२०५९), धारा -६, काठमाडौं ।

सुकुम्वासी महिलामाथि हुने गरेको घरेलु हिंसाको
एक समाजशास्त्रीय अध्ययनको लागि तयार पारिएका
प्रश्नावली

मिति:-

१. अन्तवार्ता दिनेको नाम:-

भाषा:-

जाति:-

शिक्षा:-

धर्म:-

बैवाहिक विवरण:-

पेशा:-

उमेर:-

परिवार संख्या

२. घरमूलीको जन्म स्थान कहाँ हो ?

अन्चल..... जिल्ला..... नगरपालिका वा

गा.वि.स.....

३. यहाँ आएर बस्नुको कारण के थियो ?

.....

४. यस स्थानमा बस्न आउनुमा मुख्य भूमिका कसको थियो ?

.....

५. शुरुमा आएर बस्दा कस्तो घर बनाएर बस्नु भएको थियो ?

.....

६. घरको स्थिति सुदृढ बनाउन तपाईंको विचारमा महिलाको भूमिका कस्तो हुनु पर्दछ ?

१.....

२.....

परिवारसँगको सम्बन्ध:

७. श्रीमान सँग को सम्बन्ध कस्तो छ ?

राम्रो

नराम्रो

८. श्रीमानसँग कुनै कुरामा भगडा हुन्छ कि हुदैन ?

हुन्छ

हुदैन

९. हुन्छ भने के कुरामा बढी भगडा गर्नुहुन्छ ?

.....

१०. आपसी बादविवाद मात्र हुन्छ की मार पिट पनि हुन्छ ?

.....

११. दाइजो को कुरामा कहिले भगडा भएको छ ? छ छैन

१२. भगडा पर्दा कसले छुट्टाउछ ?

१३. परिवारका अन्य सदस्य सँगको सम्बन्ध कस्तो छ ? राम्रो नराम्रो ठिकै

१४. छोरा र छोरी बिच भेदभाव गर्ने गरिएको छ ? छ छैन

१५. कुनै पनि काम गर्दा श्रीमान वा परिवारको अन्य सदस्यलाई सोध्नु हुन्छ ? छ छैन

१६. कुनै पनि काममा आफै फैसला गर्ने गर्नु हुन्छ ? गर्छु गर्दिन

१७. कामका सिलसिलामा घरबाट बाहिर जान दिनु हुन्छ ? दिनुहुन्छ दिनुहुन्न

१८. तपाइ र छिमेकमा कुनै घरेलु हिंसा हुने गरेको छ ? छ छैन

१९. छ भने कस्तो किसिमको हिंसा बढि मात्रामा हुने गरेको छ ?

२०. यस्ता किसिमका हिंसामा को बढि मात्रामा पिडित छन? महिला बालबालिका

२१. हिंसाबाट कस्तो रुपमा पिडित छन? शारिरीक मानसिक

खानेपानीको स्थिति:-

२२. यस बस्तिमा पानीको श्रोत के के छ ?

क) धारा ढुङ्गेधारा इनार पम्प अन्य

२३. पानी लिन प्राय को जाने गर्दछ ?

२४. पानी लिन कति समय बिताउनु पर्ने हुन्छ ?

आय आर्जन

२५. परिवारको जीविकोपार्जनमा महिलाको भूमिका: छ छैन

२६. छ भने कस्तो?

२७. छैन भने किन?

२८. महिलाले घरको जीविकोपार्जन राम्रो गर्न के गर्नु पर्ला ?

२९. तपाईको विचारमा महिलाले आय आर्जनको लागि काम गर्नु पर्छ ? पर्छ पर्दैन

३०. त्यसको कारण

.....
.....

३१. तपाईंले आय आर्जन हुने कुनै काम गर्नु भएको छ ?

.....

३२. छ भने कस्तो काम गर्नु भएको छ ?

.....

३३. कस्तो काम भए हुन्छ ?

बाहिर गएर गर्ने घरमा बसी गर्ने दुवै

३४. के कामलाई बढि प्राथमिकता दिनु हुन्छ ?

.....

३५. तपाईंलाई सिप सिक्ने ईच्छा भए कस्तो सिप सिक्न चाहनु हुन्छ ?

.....

३६. तपाईंलाई सिपको लागि कुनै संस्थाले तालिम दियो भने जाने कि नजाने ?

जाने नजाने

३७. तालिम लिएर पछि काम गर्ने कि नगर्ने? गर्ने नगर्ने

३८. काम गर्ने भए कसरी गर्ने ?

.....

३९. तपाईंको घर चलाउन महिलाको कस्तो किसिमको भुमिका रहेको छ ?

.....

४०. छ भने कस्तो किसिमको काम गर्नु भएको छ ?

.....

४१. तपाईंहरूको छोरा छोरी कति जना छन्?

.....

४२. के तिनिहरू शिक्षित छन् ?

.....

४३. छोरा छोरीलाई एउटै स्कुलमा भर्ना गर्नु भएको छ कि छुट्टैगर्नु भएको छ ?

.....

४४. छुट्टै स्कुलमा भर्ना गर्नुको कारण के हो ?

.....

४५. मासिक बचत गर्ने गर्नु भएको छ ? छ छैन

४६. छ भने कति ? मासिक रु.....

४७. बचत हुन्छ भने कति हुन्छ ? रु.....

४८. घरमा कुनै महत्वपूर्ण निर्णय गर्दा अन्तिम निर्णय कसको हुन्छ ?

.....

४९. त्यसमा महिलाको भूमिका छ कि छैन

.....

५०. तपाईंको विचारमा महिलाहरुको स्थिति सुधारन के गर्नुपर्ला जस्तो छ ?

.....

५१. तपाईंलाई महिला सम्बन्धि कानूनको बारेमा थाहा छ कि छैन ?

.....

५२. गर्भपतनको बारेमा थाहा छ ? थाहा छ थाहा छैन

५३. तपाईंलाई अधिकार सम्बन्धि अहिले बनाइएका नियम कानून बारे थाहा छ कि छैन ?

.....

५४. महिलाहरुलाई ३३ प्रतिशत आरक्षण दिएको बारे तपाईंलाई कस्तो लाग्छ ?

ठिक छ छैन बढाउनु पर्छ

५५. छ भने किन ? छैन भने किन ?

.....

५६. महिला र बालबालिकाहरुले के कस्तो खालका हिंसाका सिकार हुनपरेको छ ?

.....

५७. तपाइको विचारमा महिलाले घरेलु हिंसा भोग्नु पर्ने मुख्य कारण के होला?

.....

५८. हिंसा पिडित महिलाहरुको एक आपसमा कस्तो सम्बन्ध रहेको छ ?

.....

धन्यवाद.....